

Nhlengelo wa Switori

XITSONGA

RIRIMI RA LE KAYA

KOTARA YA 3

GIREDI YA

3

Nhlengelo wa Switori

GIREDI YA 3 | KOTARA YA 3

XITSONGA

**Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)**

This work is licensed under a **Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0)**.

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

KOTARA YA 3

MEPE WA AFRIKA- DZONGA

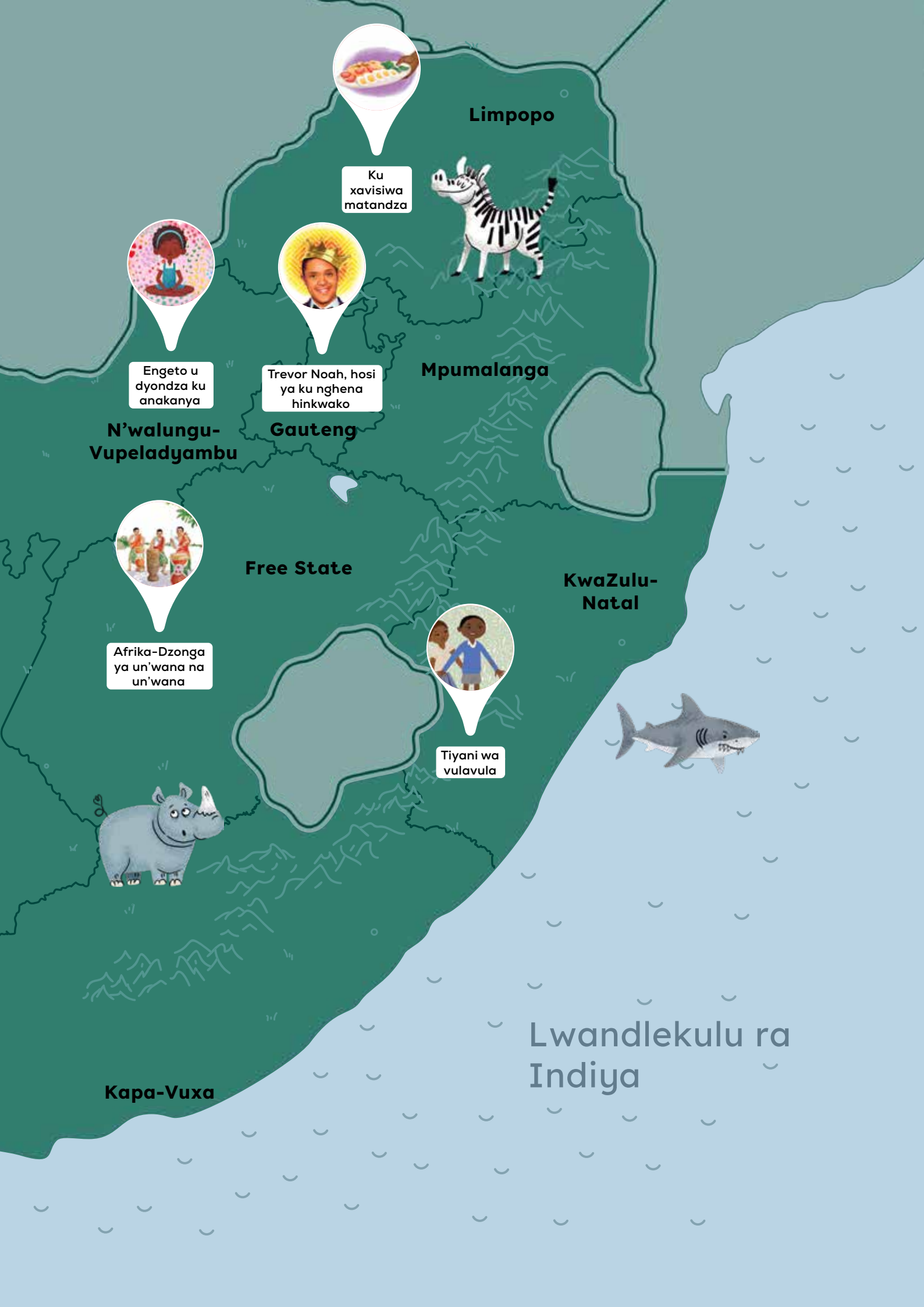
Kapa-N'walungu

Kapa-Vupeladyambu

Lwandlekulu ra
Atlantiki

Limpopo

Ku
xavisiwa
matandza

Engeto u
dyondza ku
anakanya

Trevor Noah, hosi
ya ku nghena
hinkwako

Mpumalanga

N'walungu-
Vupeladyambu

Gauteng

Afrika-Dzonga
ya un'wana na
un'wana

Free State

KwaZulu-
Natal

Tiyani wa
vulavula

Kapa-Vuxa

Lwandlekulu ra
Indiya

MEPE WA MISAVA

I mani Katherine
Johnson?

Amerika-
N'walungu

Lwandlekulu ra
Atlantiki

Kelvin Doe:
DJ Focus

Amerika-
Dzonga

Lwandlekulu
ra Phasifiki

Greta Thunberg,
nghwazi ya ku cinca ka
ta maxelo

Exhiya

Yuropa

Lwandlekulu
ra Phasifiki

Afrika

Lwandlekulu
ra Indiya

Ositireliya

Antakitika

KOTARA YA 3: SWITORI

Ku xavisiwa matandza mantshwa

1

Kelvin Doe: DJ Focus

15

Tiyani wa vulavula

31

Greta Thunberg, nghwazi ya ku cinca ka ta maxelo 43

Trevor Noah, hosi ya ku nghena hinkwako

57

Afrika-Dzonga ya un'wana na un'wana

71

Engeto u dyondza ku anakanya

85

I mani Katherine Johnson?

99

XITORI XA 1 KU XAVISIWA MATANDZA

Nkongomelo: Hi van'wamabindzu

**Vuxokoxoko
bya Vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelerile eAfrika-Dzonga.
- Xi humelerile hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku van'wamabindzu va tirhisa leswi va nga na swona ku lulamisa swiphiso, ku sungula mabindzu, na ku kuma mali.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelanaka na vadyondzi**

- Tihuku ti tshikela matandza, hi ntolovelo rin'we hi nkarhi. Vanhu va nga hlengeleta matandza lama kutani va ma dya.
- Xihahlu i vutumbelo kumbe yindlu laha tihuku ti tshamaka kona. Xi endla leswaku ti hlajiseka naswona xi endla leswaku swi olova ku hlengeleta matandza ya tona.
- Tiphurotheyini i xinyuherisi lexi kumekaka eka swakudya swo fana na matandza, tinyawa, tihlampfi na nyama. Xi pfuna miri ya hina ku kula na ku tshama yi tiyile.
- Bindzu hi loko vanhu va endla, va kurisa kumbe ku xavisa nchumu wo karhi leswaku va kuma mali. Eka xitori lexi, kokwana u xavisela vaxavi matandza.

Qhinga ra Ntwisiso: Endla Mikumbetelo

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseliki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama fihliweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku antswa.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
3, 1	Kokwana wa Rhulani a ri na tihuku to tala. Tihuku ta kokwana a ti tshikela matandza mo tala. “Matandza ma tele hi phurotheyini!” Kokwana u tshama a ri karhi a vula. Mixo wun’wana na wun’wana, Rhulani na sesi wa yena Ringani a va dya matandza eka swakudya swo fihlula. Mikarhi yin’wana, a va dya vuswa na matandza tanihi swakudya swo lalela. Hambiswiritano, a ku ri na matandza lama a ma tshama ma tumbetiwiile kwala mutini.	Ndzi nga kumbetela leswaku ndyangu wa ka va Rhulani wu na matandza mo tala ku tlula lama va nga ma tirhisaka. Va dya matandza nkarhi hinkwawo, naswona va sala va ha ri na matandza mo tala!
8, 4 & 5	Hiloko a endla mfungho wa yena: Ku xavisiwa matandza mo nandziha! Ma tele hi phurotheyini! U dirowile huku na matandza eka mfungho leswaku swi ta koka rinoko ra vanhu hinkwavo.	Ndzi kumbetela leswaku Rhulani u vona bindzu ra matandza ku ri mhaka ya kahle, hikuva u lava ku pfuna!

Kokwana wa Rhulani a ri na tihuku to tala. Tihuku ta kokwana a ti tshikerile matandza mo tala. “Matandza ma tele hi phurotheyini!” Kokwana u tshama a ri karhi a vula. Mixo wun’wana na wun’wana, Rhulani na sesi wa yena Ringani a va dya matandza eka swakudya swo fihlula. Mikarhi yin’wana, a va dya vuswa na matandza tanihi swakudya swo lalela. Hambiswiritano, a ku ri na matandza lama a ma tshama ma tumbetiwile kwala mutini.

Siku rin'wana loko Rhulani na munghana wa yena Ntsako va ri karhi va tsutsuma Rhulani u phyandlasile tandza hi xihoxo. U twile ku phyandlaa! “Yoo!” Rhulani u tlhavile mukhosi loko a tlakusa nenge wa yena a vona tandza ro tshepuka ri ri entanghwini ya yena. Loko Rhulani a komba kokwana ntanghu ya yena – leyi nga totiwa hi swilo swo tshepuka, u hlekile. “Tihuku letiya ti tshikela matandza mo tala!” a vula.

Madyambu wolawo, Ntsako u tshamile a rindzela swakudya swo lalela.

Kokwana u phamerile vuswa na matandza.

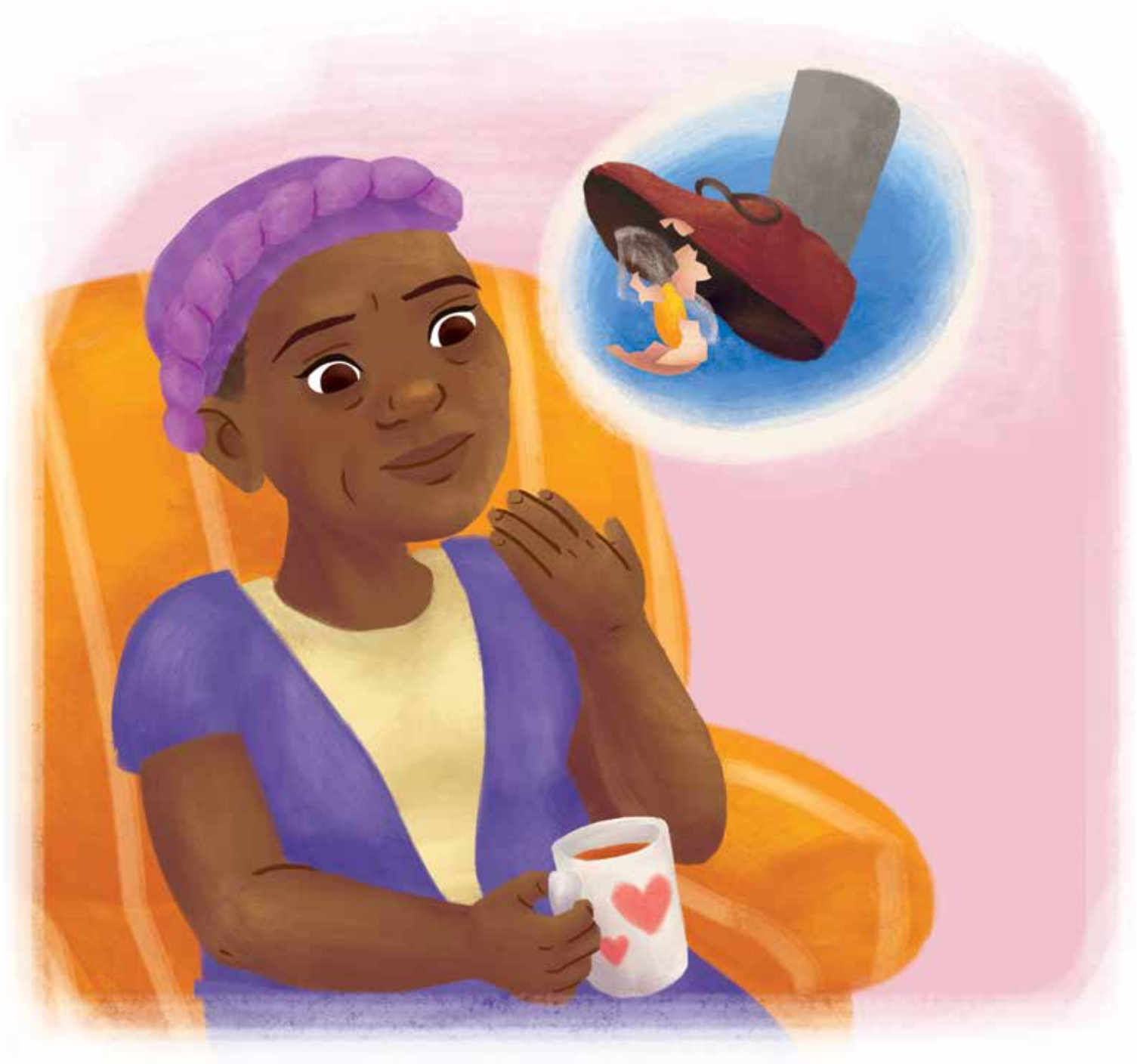
“Matandza ma tele hi phurotheyini ku ku endla u va na matimba!” a vula a ri karhi a va nyika tipuleti.

Ntsako u yimilenyana. Kutani a dya hi ku nyenya katsongo. “Matandza lama ma nandziha!” a vula, “A ndzi ma rhandzi ngopfu matandza kambe lawa ma na nantswo wo hambana!”

“Lama ma huma eka tihuku ta hina!” Rhulani a hlamusela.

Endzhaku ka nkarhi wo etlela, kokwana u tshamile a ri yexe. U ehleketile hi matandza lama nga tala kwala mutini. U ehleketile hi tandza leri a ri ri enengeni wa Rhulani leri a nga ri phyandlasa. U ehleketile hi phurotheyini leyi nga tala eka matandza ma yena. U ehleketile hileswi Ntsako a nga swi vula. Xikan'wekan'we, a va na vonelo.

Loko Rhulani a fika ekaya kusuka exikolweni nhlekanhi lowu landzelaka, u kumile kokwana a ri kwala mutini a khomile hamula, swipikiri, swikirepe swa mapulanga na tinsimbhi, na thini ra khale ra pende.

“U endla yini?” ku vutisa Rhulani. “Ndzi aka xihahlu xa tihuku. A hi nge he vi na matandza lama nga ta tala muti lowu hinkwawo, hikuva hi ta sungula bindzu ro xavisa matandza! Loko ho tshika tihuku ta hina ti tshama exihahlwini mpundzu hinkwawo, ti ta tshikela matandza kwala ndzeni.”

“Hi fanele hi kuma mfungho lowu nga ta endla leswaku vanhu va swi tiva leswaku hi xavisa matandza!” ku vula Rhulani.

Rhulani u tekile xiphemu xa pulanga eka nhulu leyi a yi ri kona a pfula thini ra pende.

“U nga rivali ku tsala leswaku matandza ma tele hi phurotheyini!” ku vula kokwana.

Hiloko a endla mfungho wa yena: Ku xavisiwa matandza mo nandziha! Ma tele hi phurotheyini!

U dirowile huku na matandza eka mfungho leswaku swi ta koka rinoko ra vanhu hinkwavo.

Hi nkarhi lowu Ringani a nga fika hi wona ekaya kusuka exikolweni, xihahlu a xi herile. Kokwana na Rhulani a va vekela mfungho.

“Hi sungula bindzu ra matandza!” Rhulani a byela sesi wa yena.

“Mfungho lowu wu sasekile, kambe wu ta voniwa ntsena hi vanhu lava fambaka hi laha. Ndzi ta endla maphepha ya swinavetiso lawa hi nga ta ma nyika vanhu!” a vula.

U tekile maphepha na tikhirayoni. U hetile vusiku hinkwabyo a ri karhi a tsala swinavetiso swo saseka.

“U nga rivali ku va navetisa leswaku matandza ma na phurotheyini!” ku vula kokwana.

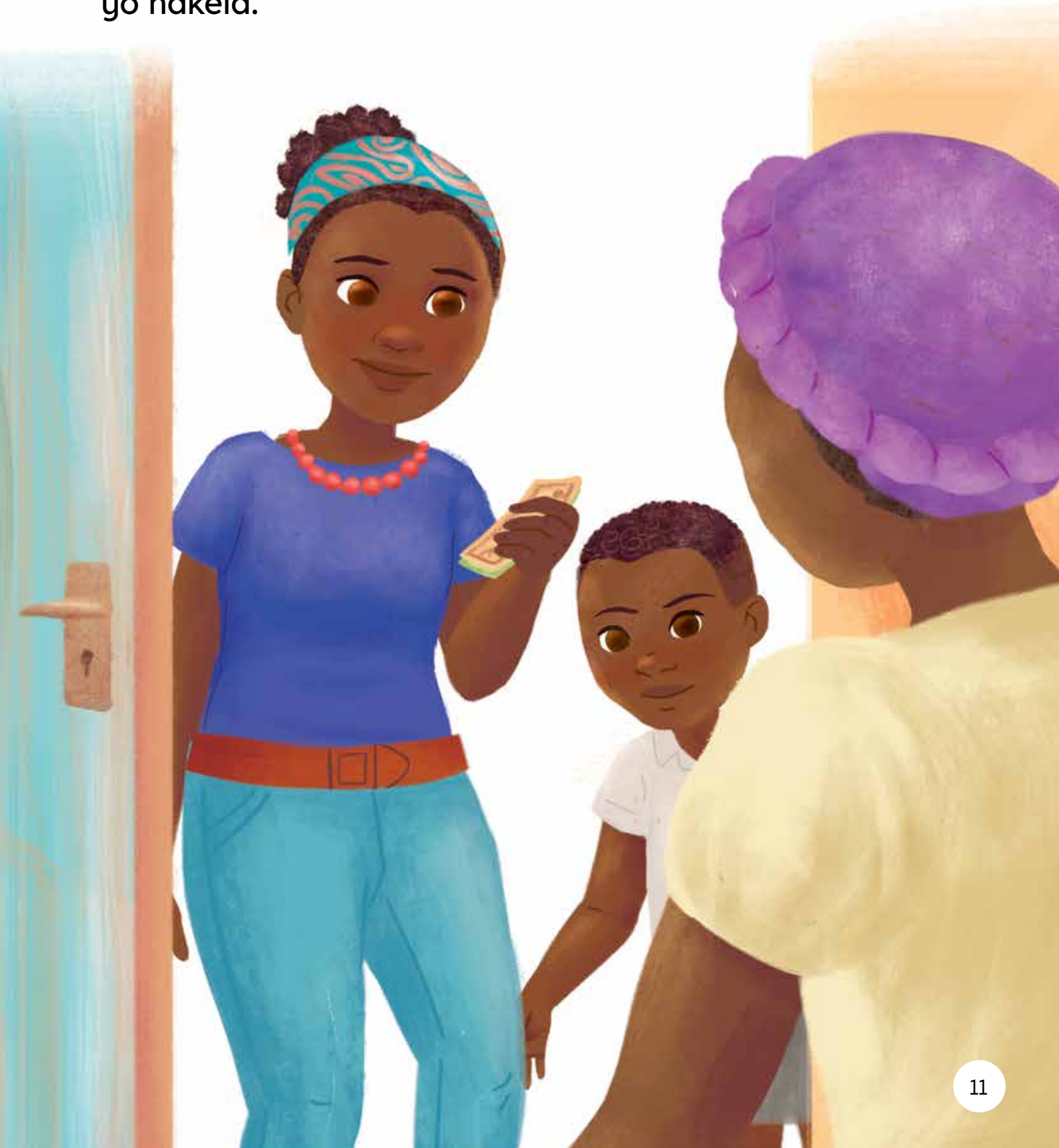

“Ndza yi tiva ndlela yin’wana leyi hi nga navetisaka hayona matandza ma hina,” ku vula kokwana. “Tatana Manganyi u vulavula na vanhu hinkwavo. Ndzi ta n’wi nyika matandza, leswaku a ta hangalasa hungu!”

“U nga rivali ku n’wi byela leswaku matandza ma tele hi phurotheyini!” ku vula Rhulani loko kokwana a ri karhi a huma hi nyangwa.

Endzhaku ka masikunyana, ku vile na ku gongondza enyangweni. A ku ri manana wa Ntsako “Ndzi twile leswaku u xavisa matandza,” a vula, “Ntsako u te ndzi ta xava matandza ma wena ku nga ri ya le vhengeleni! Ndzi kombela khumembirhi ya wona!” A humesa mali yo hakela.

Endzhaku ka loko a fambile, Rhulani u vutisile kokwana leswaku va ta endla yini hi mali leyi.

“Ndzi ehleketa leswaku hi kurisa bindzu ra hina,” ku vula kokwana. “A hi yi hlayise leswaku hi ta xava timbewu hi ta kota ku xavisa matsavu lama nga tala hi tivhithamini leti nga na rihanyo lerinene. Xana u ta tsakela ku pfuna hi ku byala matsavu ya njhani?”

Ku hlaya ka 1

Xana Rhulani u kandziyile yini?

U kandziyile tandza kwala mutini.

Xana Rhulani u tsarile yini eka mfungho wa yena?

U tsarile leswaku: “Ku xavisiwa matandza, yo nandziha! Ma tele hi phurotheyini!” eka mfungho wa yena.

Hikokwalahokayini kokwana wa Rhulani a tekile xiboho xo sungula bindzu ra matandza?

- Hikuva a va ri na matandza mo tala ku ma tirhisa.
- Hikuva u lemukile leswaku a va tlangisa matandza.
- Hikuva Ntsako u bumabumerile hilaha matandza ma nandzihaka hakona.
- Hikuva a swi tiva leswaku vanhu vo tala va muganga va nga vuyeriwa hi matandza, ya rihanyo lerinene.

Ku hlaya ka 2

Xana hi nga kumbetela njhani leswaku Rhulani na Ringani va ri tsakerile vonelo ra kokwana?

- Hikuva havambirhi a va lava ku n’wi pfuna ku sungula bindzu.
- Hikuva havambirhi va hetile nkarhi va n’wi pfuna ku navetisa bindzu lerintshwa.

Xana Rhulani, Ringani, na kokwana va navetisile njhani bindzu ra vona?

Va endlile mfungho, swinavetiso, na hi nomu.

Hikokwalahokayini manana wa Ntsako a tile ku ta xava matandza?

- Hikuva Ntsako u tsakerile matandza, ya rihanyo lerinene yo huma eka tihuku ta kokwana.
- Hikuva kokwana u sungurile bindzu ro xavisa matandza lama nga sala.
- Hikuva swinavetiso hinkwaswo a swi ri eku tirheni.

XITORI XA 2

KELVIN DOE: DJ

FOCUS

Nkongomelo: Hi van'wamabindzu

**Vuxokoxoko
bya Vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xa ntiyiso kambe swi nga humeelangani.
- Xi humelerile eSiyeraliyoni.
- Xi humelerile eka nkarhi lowu nga hundza wa sweswinyana.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa hilaha vutumbuluxi, ku tiyisela, na ku tlhantlha swiphiso swi nga pfunaka vanhu ku antswisa miganga ya vona. Swi tlhela swi kombisa hilaha vutumbuluxi, ku dyondza eka swihoxo, na ku tirha hi matimba swi nga pfunaka vanhu ku fikelela swikongomelo swa vona na ku tisa ku cinca lokunene emigangeni ya vona.

**Qhinga ra Ntwisiso:
Endla mikambisiso**

- I yini: Ku teka xiboho xa loko u tsakela xitori kumbe swiboho leswi tekiwaka hi swimunhuhatwa.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku tumbuluxa mavonelo ya wena n'wini na ku twisisa xitori hi vuenti kumbe hi ku hetiseka.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku ehleketa hi mahungu ma xitori na leswi u pfumelelanaka na swona.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelanaka na vadyondzi**

- Gezi ri nyika matimba eka mavoni, swiyanimoya, tithelvhixini na switirhisiwa swin'wana swo tala. Loko gezi ri nga ri kona, makaya ma nga va na munyama naswona vanhu a va nge swi koti ku tirhisa switirhisiwa swo tala swa gezi.
- Xitumbuluxiwa i nchumu wuntshwa lowu munhu un'wana a wu tumbuluxaka leswaku a tlhantlha xiphiso. Ku tumbuluxa swilo swi vula ku kuma tindlela letintshwa na to antswa to endla swilo.
- Switirhisiwa swa swikirepe i swilo swa khale kumbe leswi tshovekeke leswi vanhu va nga ha swi tirhisiwa. Mikarhi yin'wana switirhisiwa leswi swi nga ha tlhela swi tirhisiwa ku endla nchumu lowuntshwa.
- Xitichi xa xiyanimoya xi haxa mahungu, vuyimbeleri na vuxokoxoko leswaku vanhu vo tala va nga yingisela na ku dyondza hileswi humelelaka emigangeni wa ka vona.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
20, 1	Hiloko Kelvin a heta tiawara to tala a ri karhi a hlanganisa swiphemu swa khale swo onhaka swa xiekitironiki ku endla leswaku swi tirha. U tidyondzisile vunjhiniyara hi ku ringeta, ku endla swihoxo na ku tiyimisela swinene.	Ndzi endla nkambisiso wa leswaku Kelvin i munhu wo tiyimisela swinene, hikuva u tidyondzisile vunjhiniyara hi ku ringeta na ku endla swihoxo. U fanele a endlile swihoxo swo tala naswona u ringetile swilo hi tindlela to tala to hambanahambana kambe a nga helangi matimba!
23, 1	Ekhempeni ya David, Kelvin u tiakerile xo hundzisa mahungu xa xiyanimoya na switirhisiwa swin'wana leswi lavekaka ku hangalasa mahungu hi xitichi xa xiyanimoya xa ndhawu ya ka vona.	Ndzi endla nkambisiso wa leswaku Kelvin i munhu wo tiyimisela swinene, hikuva a ri na miehleketo yo pfuna muganga wa ka vona naswona u tirhile hi matimba ku aka hinkwaswo leswi a swi lava ku swi landzelela.

Xitori lexi landzelaka i xitori xa ntiyiso xa Kelvin Doe. Kelvin i munhu wo kota ku tisungulela swilo loyi a tirhisaka vutumbuluxi na ku tiyimisela ka yena ku pfuna vaakatiko va ka vona.

Kelvin u velekiwile eFreetown, eSiyeraliyoni. Loko a ha kula, ndhawuakelana ya va Kelvin eFreetown a yi ri na tilayini to tala ta gezi, kambe a va nga tisi gezi emakaya ya vanhu. A va va lumekela kan'we hi vhiki mikarhi yin'wana. Mikarhi leyin'wana hinkwayo, a ku ri xinyami emakaya ya vanhu.

Loko Kelvin a ri na 10 wa malembe, u tekile xiboho xa leswaku hi yena a nga ta pfuna ku ololoxa xiphiqo xa gezi eka vaakelana va yena. Kelvin u sungurile ku hlengeleta tinsimbhi ta khale, michini leyi nga lahliwa na switirhisiwa swa gezi leswi nga onhaka. U handzahandzile mathini yo chela thyaka Freetown liya hinkwayo ku kuma swikirepe leswi a swi lava ku tidyondzisa hi swona.

Hiloko Kelvin a heta tiawara to tala a ri karhi a hlanganisa swiphemu swa khale swo onhaka swa xiekitironiki ku endla leswaku swi tirha. U tidyondzisile vunjhiniyara hi ku ringeta, ku endla swihoxo na ku tiyimisela swinene.

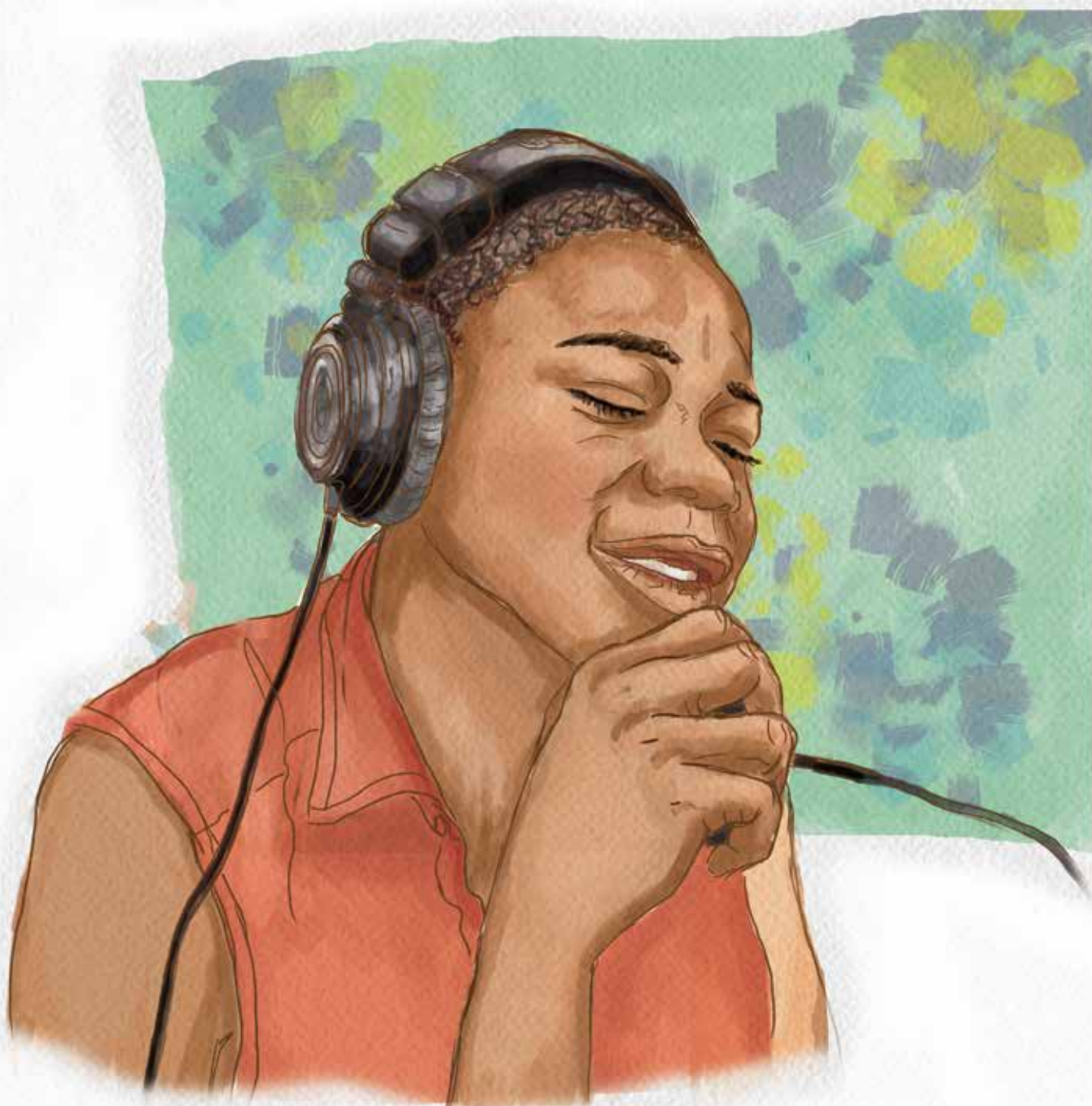
Loko Kelvin a ri na 13 wa malembe, u endlile betiri hi ku tirhisa switirhisiwa swa khale, ku katsa soda, esidi, tinsimbhi na thepi. Betiri leyi a yi ri na matimba yo kota ku voningela tiyindlu ta le ndhawini ya ka vona na ku n'wi pfuna ku tirhisa switumbuluxiwa swa yena leswintshwa.

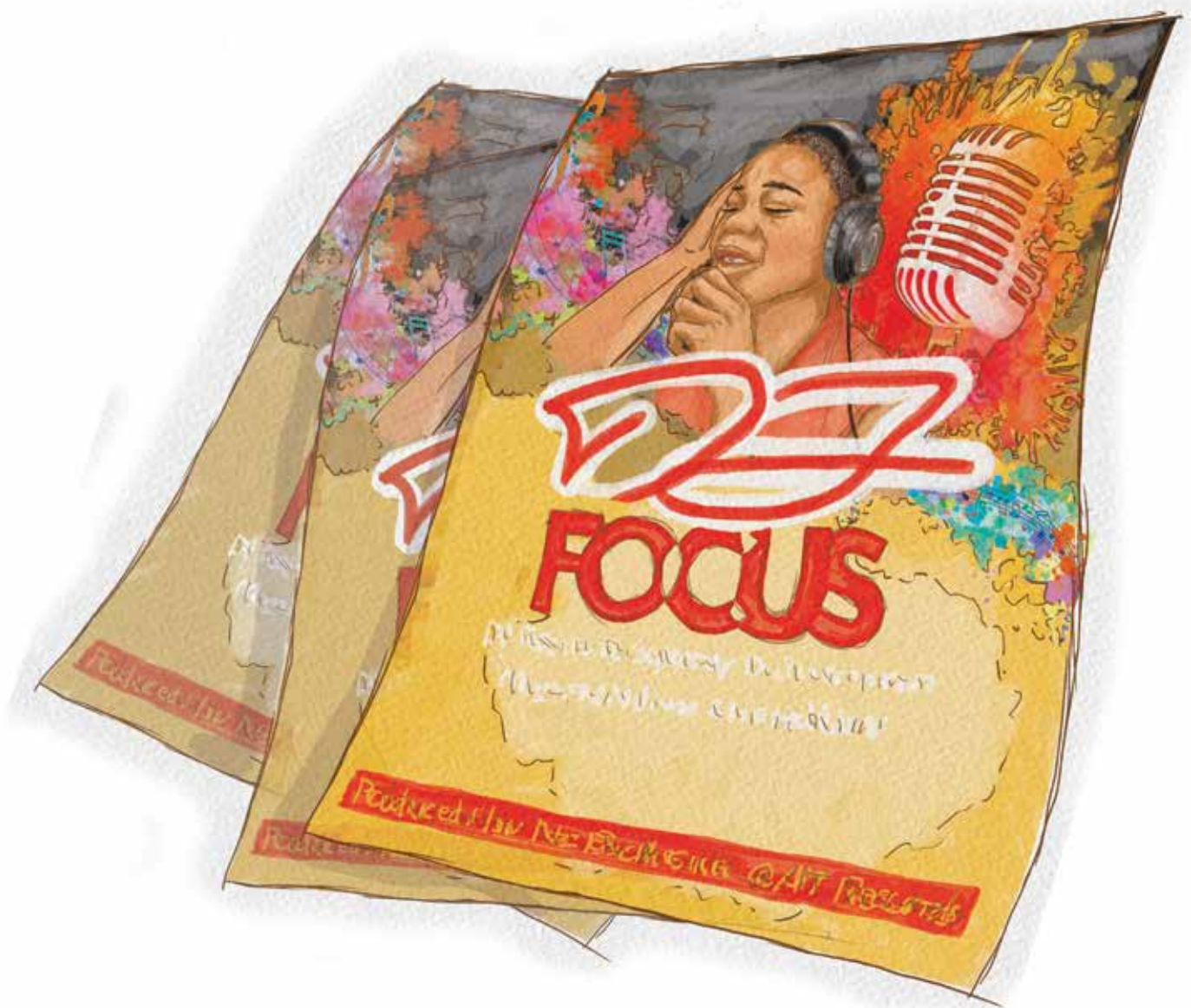
Hiloko Kelvin a twa hi ta khempe yo tisungulela swilo leyi a yi fambisa hi muntshwa wa Musiyeraliyoni loyi a vitaniwa David Sengeh. David u tlhontlhile vantshwa ku ehleketa hi swiphiqo swo tika swinene leswi tindhawu ta ka vona ti nga langutana na swona ku ta eka khempe ku ta swi ololoxa. Kelvin u tekile xiboho xa leswaku vantshwa va le ndhawini ya ka vona va pfumala rito. Kelvin u hlengeletile xipano kutani va titsarisela ku ya eka khempe ku ya hluvukisa swin'wana na swin'wana leswi va nga ta swi lava ku fambisa xitichi xa xiyanimoya. “Loko ho va na xiyanimoya, hi nga endla njhekanjhekisano hi timhaka leti khumbaka ndhawu ya ka hina na Siyeraliyoni hinkwayo,” ku hlamusela Kelvin.

Ekhempeni ya David, Kelvin u tiakerile xo hundzisa mahungu xa xiyanimoya na switirhisiwa swin'wana leswi lavekaka ku hangalasa mahungu hi xitichi xa xiyanimoya xa ndhawu ya ka vona.

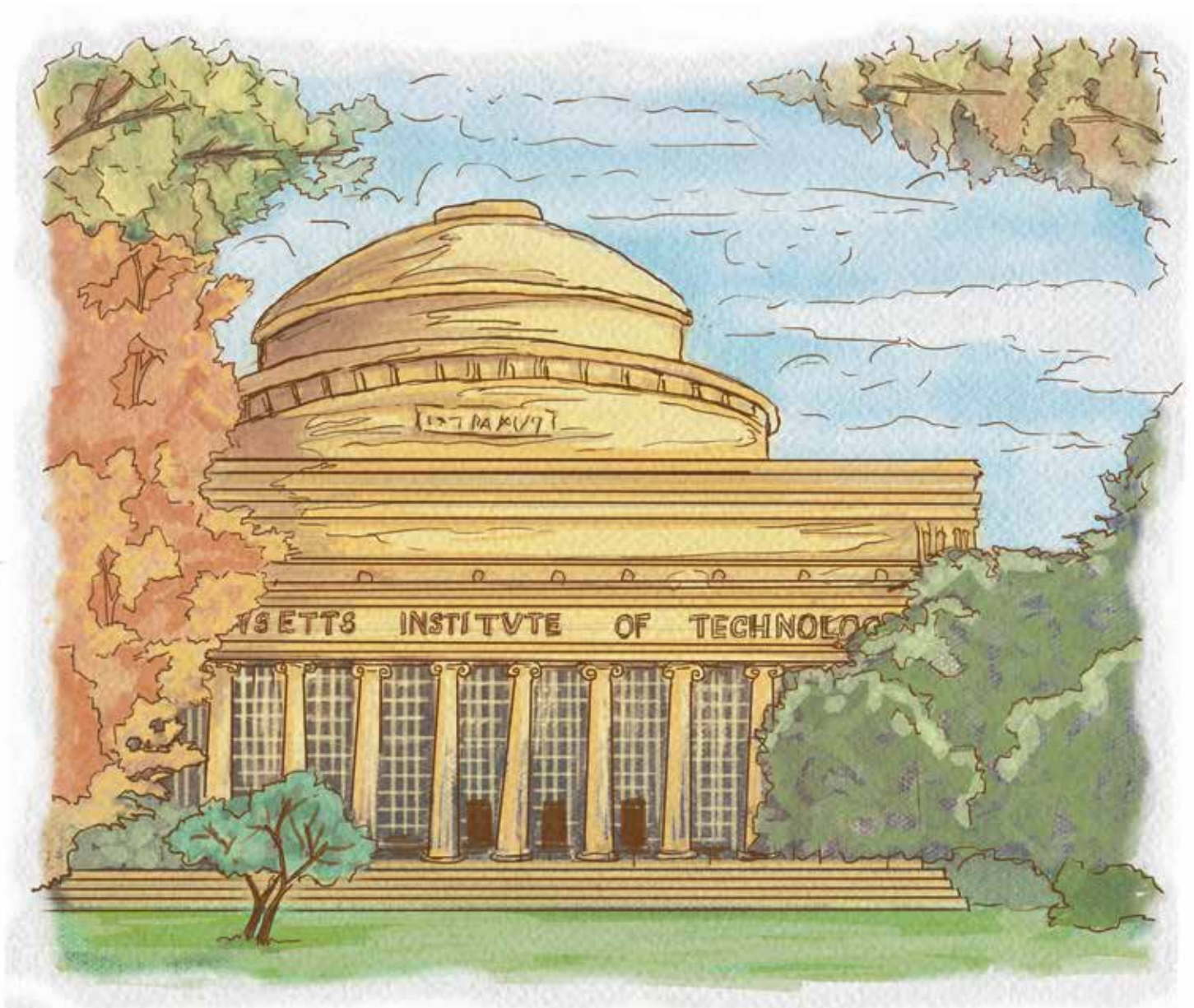
Loko a akile hinkwaswo leswi a swi pfumala, Kelvin u lavile vatirhi va nkarhi hinkwawo. Xitichi xa xiyanimoya xa yena xi sungurile ku hangalasa mahungu, ku hlaya mavonelo ya vanhu na miehleketo yo huma eka swihungwana swo koma, na ku tlanga vunanga. Eka xiyanimoya Kelvin u tiveka tanihi DJ Focus. Vito ra Kelvin ra vuDJ ri tile hikokwalaho ka ku tshemba ka yena ka leswaku hi ku kongomisa, xitumbuluxiwa xin'wana na xin'wana xa koteka.

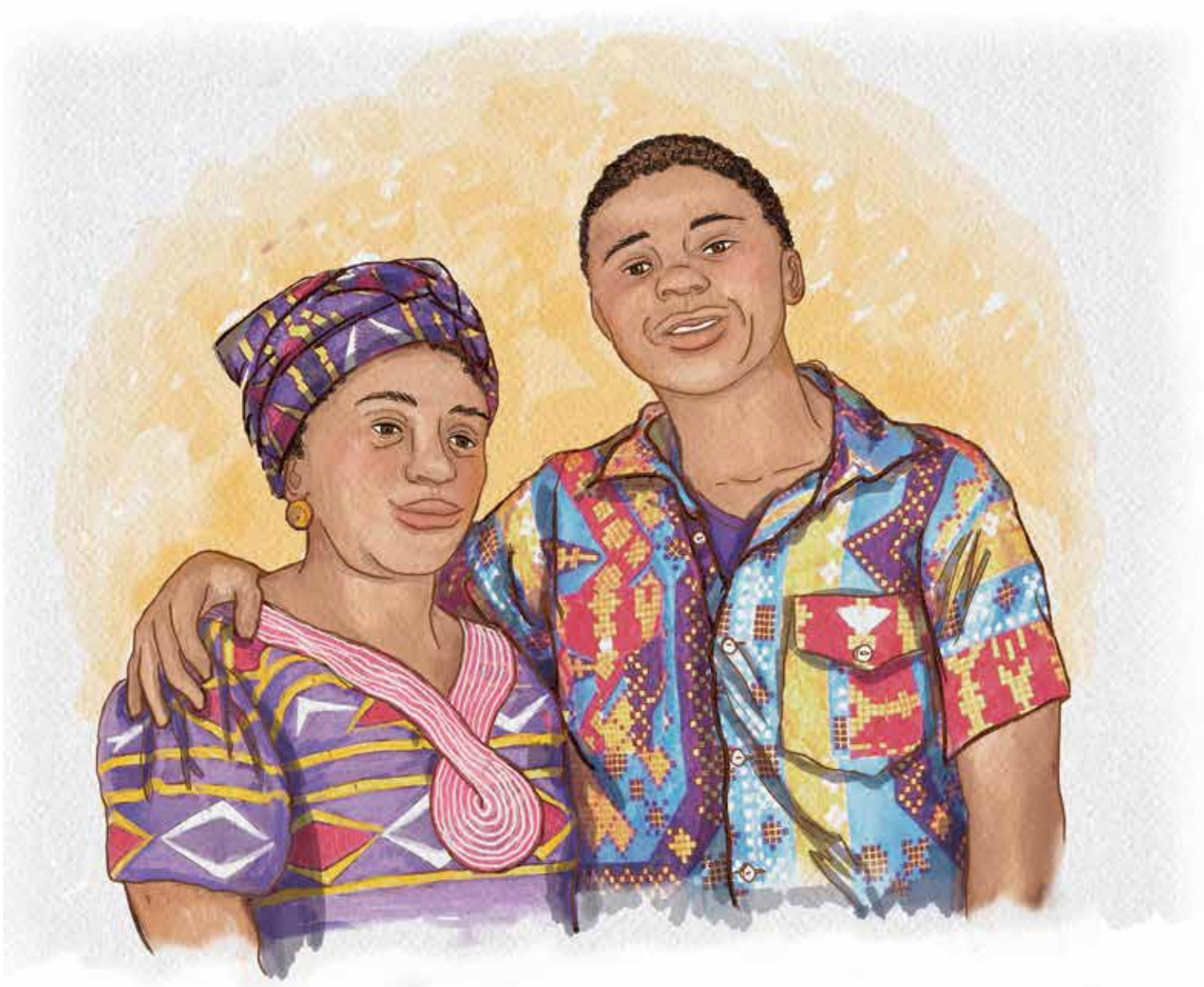
Xitichi xa xiyanimoya xa vutlhari xa Kelvin a ku ri muxaka wa vutumbuluxi lebyi David a byi lava. Xikongomelokulu xa David a ku ri ku hluvukisa magidigidi ya vantshwa lava a va lorha hi ku ololoxa swiphiqo etindhawini ta ka vona. David a tshemba leswaku Kelvin a ri na vuswikoti na ku hisekela ku cinca vumundzuku bya vanhu va le Siyeraliyoni. Ku va Kelvin a tumbuluxile xitichi xa xiyanimoya swi endlile leswaku a kuma xidlodlo xa le henhla eka khempe ya ximumu ya David.

David u sungurile ku teka Kelvin tanihi ndzisana ya yena. A lava ku pfuna Kelvin ku ndlandlamuxa miehleketo na vuswikoti bya yena hi ku tirha na tinjhiniyara tin'wana. David u pfunile ku lulamisela Kelvin ku ya ngehenela nongoloko wo hlawuleka wa vunjhiniyara eyunivhesiti ya le Amerika leyi vuriwaka MIT.

Kelvin a ri na 16 wa malembe, na ku va munhu lontsongo ku rhambiwa eka nongoloko lowu. A ku ri ro sungula Kelvin a huma eSiyeraliyoni. Kelvin a tsakerile nkarhi lowu wa ku tirha na tinjhiniyara leti nga na ntokoto na ku dyondza eka tona. Kambe, Kelvin a tsundzuka ekaya - ngopfungopfu manana wa yena.

Eka inthavhiyu, Kelvin u vurile leswaku, “ku lehisa mbilu na ku tiyimisela i swa nkoka eka ku pfuna vuswikoti byo tumbuluxa.”

Kufikela namuntlha, Kelvin wa ha ya emahlweni ku tirhisa ku lehisa mbilu na ku tiyimisela ka yena ku fambisa xitichi xa xiyanimoya, ku tumbuluxa swilo leswintshwa, na ku pfuna ku endla vutomi bya vandyangu wa yena, ndhawu, na tiko swi antswa.

Ku hlaya ka 1

Xana Kelvin u kulerile kwihi?

U kulerile eFreetown, eSiyeraliyoni.

Xana a ku ri mani vito ra Kelvin eka xitichi xa xiyanimoya xa yena?

Vito ra yena a ku ri DJ Focus.

Hikokwalahokayini Kelvin a lava kurile sungula xitichi xa xiyanimoya?

- Hikuva u tekilele xiboho xa leswaku vantshwa va le mugangeni wa ka vona va lava rito.
- Ku pfuneta ku nyika vanhu va muganga wa yena ndhawu yo kanetana hi timhaka leti khumbaka muganga / tiko ra vona.
- Hikuva a ehleketa leswaku swi ta pfuna ku endla leswaku muganga wa ka vona wu va ndhawu yo antswa.

Ku hlaya ka 2

Hikokwalahokayini Kelvin a tekile xiboho xo aka xitichi xa xiyanimoya?

Hikuva u ehlekete leswaku ndhawu ya ka vona a yi lava ndhawu leyi a va ta avelana na ku burisana hi mavonelo ya vona.

Hikokwalahokayini vito ra DJ ra Kelvin ri ri 'DJ Focus'?

Vito ra DJ ra Kelvin ri huma eka ku pfumela ka yena ka leswaku hi ku kongomisa, vutumkulerile byihi na byihi bya koteka.

Xana hi byihi vumbhoni lebyi nga kona eka xitori lebyi kombaka leswaku Kelvin i munhu loyi a tiyimiseleke?

- U tidyondzisile vunjhiniyara.
- U kumile ndlela yo endla betiri hi switirhisiwa leswi lahliweke.
- U endlile betiri yo voninga yindlu ya ka vona.
- U twile hi ta khempe ya vutumbuluxi kutani a hlengeleta ntlawa leswaku wu endla xikombelo.
- A ri na mianakanyo yo lulamisa xiphiqo emugangeni wa ka vona, naswona u tirhile hi matimba leswaku swi humelela.

XITORI XA 3

TIYANI WA VULAVULA

Nkongomelo: Hi endla ku hambana

Vuxokoxoko
bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelerile eAfrika-Dzonga.
- Xi humelerile hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku ku xanisiwa i yini, na ndlela leyi ku xanisiwa ku endlaka leswaku vanhu va titwa hayona. Xi tlhela xi kombisa ndlela leyi va nga kombisaka musa na xivindzi hayona hi ku yimela van'wana na ku kombela mpfuno eka vanhu lavakulu lava tshembekeke.

Qhinga ra Ntwisiso: Vutisa swivutiso / tivutisa

- I yini: Ku ehleketa na ku vutisa swivutiso hi xitori loko u ri karhi u hlaya.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku tshama u ri na ntsakelo na ku kuma swo tala loko u ri karhi u hlaya.
- Xi pfuna njhani: Swi endla leswaku u tshama u tekile xiave naswona swi ku pfuna ku twisisa xitori ku antswa. Swi ku pfuna ku vhumba leswi nga ta humelela eka xitori.

Tipoyinti leti u nga ti avelanaka na vadyondzi

- Ku xanisa ku humelela loko munhu a tshamela ku vula kumbe ku endla swilo leswi vavisaka munhu un'wana leswaku a titwa a ri na gome, a chava kumbe a titwa a nga amukelekangi.
- Vanhu va na swiyimo swo hambanahambana. Mindyangu yin'wana yi na mali yo tala ku tlula yin'wana. Vana va nga ha ambala swiambalo na tintanghu swa khale, swo handzuka kumbe leswi rhungiweke hikuva mindyangu ya vona a yi nge swi koti ku xava leswintshwa hi ku olova.
- Mikarhi yin'wana swi nga tika eka vanhu ku endla leswinene, ngopfungopfu loko va ehleketa leswaku van'wana va nga ha va kwatela.
- Ntirho wa mudyondzisi i ku pfuneta ku hlayisa vadyondzi exikolweni. Vadyondzi va fanele ku vulavula na vadyondzisi loko va xanisiwa kumbe loko va vona munhu un'wana a xanisiwa.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
33, 4	“A wu languteki u ri kahle,” ku vula manana wa Tiyani a ri karhi a susa vuswa exitofini.	Ndza tivutisa leswaku hikokwalahokayini Zweli a languteka a hlundzukile? Ndzi ehleketa leswaku u fanele a titwa a hlundzukile hileswi Lungi a xanisiwa.
35, 3	“Swi twala ku ri mavonelo ya kahle,” ku vula manana wa yena. “Ndzi ehleketa leswaku hileswi u lavaka un’wana a ku endlela swona.”	Ndza tivutisa loko Zweli a ta teka xiboho xo pfuna Lungi exikolweni? Ndzi ehleketa leswaku u lava ku endla swo karhi leswaku a pfuna munghana wa yena, kambe swi nga ha languteka swi chavisa!

“A ku ri njhani exikolweni namuntlha?” ku vutisa manana wa Tiyani a ri karhi a tiyisa vuswa.

“A ku ri...kahle,” ku vula Tiyani a ri karhi a tshama etafuleni.

Tiyani u ehleketile hi nkarhi wo wisa. U ehleketile hi Lungi. U ehleketile hindlela leyi vana lavan’wana a va vungunya Lungi.

“A wu languteki u ri kahle,” ku vula manana wa Tiyani a ri karhi a susa vuswa exitofini.

“Kambe vana lavan’wana a va ri na mona eka Lungi,”
ku hlamula Tiyani.

“Hikokwalahokayini va ri na mona eka yena?” ku
vutisa manana wa yena.

“Va vurile leswaku u fanele a kumile tintanghu ta yena
ethyakeni,” ku vula Tiyani. “Va vurile leswaku u fana na
nhwanyana wa thyaka, hikuva swikunwana swa yena
a swi hlometerile ehandle. Kambe tsundzukani leswaku
lembe leri nga hela – tintanghu ta mina a ti onhakile,
kufana na ta Lungi,” ku vula Tiyani.

“Ndza tivutisa leswaku u nga endla yini ku pfuna?” ku vutisa manana wa yena.

Tiyani u ehleketile hileswi, “Kumbexana nkarhi lowu taka, ndzi nga byela vana lavan’wana ku tshika ku vungunyana,” a ringanyeta.

“Swi twala ku ri mavonelo ya kahle,” ku vula manana wa yena. “Ndzi ehleketa leswaku hileswi u lavaka un’wana a ku endlela swona.”

Siku leri landzelaka, ku bile nsimbhi ya ku ya eku wiseni. Tiyani a titwa a chava. Tiyani a titwa a hiseka. “Ku ta humelela yini loko ndzi ta byela vana lavan’wana ku tshika ku vungunyana?” a tivutisa.

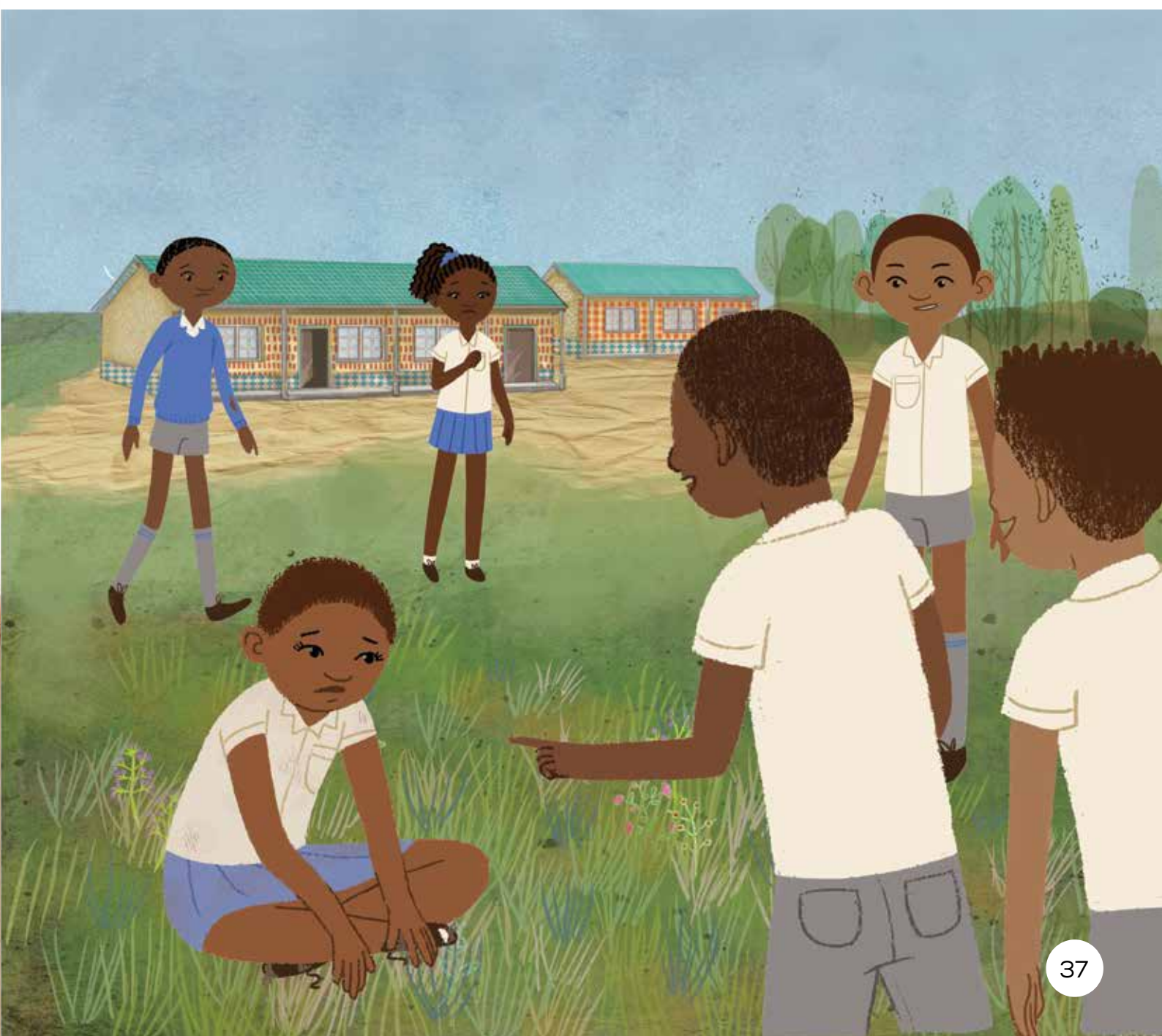
“Kumbexana va ta ku jesi ra mina ri huma laha ku lahliwaka thyaka,” a ehleketa, loko a vona mbhovo lowukulu evokweni ra yena. “Kumbexana Nyiko kumbe Tiko u ta hlundzuka a ndzi ba,” a ehleketa.

Loko a humela ehandle, Lungi a tshamile a ri yexe. A tshamile ehansi, a ringeta ku pfala tintanghu ta yena.

Nyiko na Tiko va yile eka Lungi. Vana lavan'wana va hlengeletanile kwalaho. "A hi voni tintanghu ta wena ta thyaka namuntlha?"

Nyiko a hleka. Vana lavan'wana va ti kombeterile va hleka.

Tiyani u yimile emahlweni ka Lungi. “Tshika sweswo!” a vula. “Tshika ku va na mona.” Mbilu ya yena a yi ba hi ku hatlisa. Xikandza xa yena a xi twa ku hisa.

Tiko na Nyiko a va languteka va hlamarile. Va fambile. Vana lavan’wana va va landzerile.

“Tiyani, tana haleno,” ku huwelela tatana Maboya. A yimile ehandle ka tlilasi ya yena.

“Yoo!” ku ehleketa Tiyani, “Sweswi tatana Maboya u ta ehleketa leswaku ndzi vile na mona. Ndzi ringetile ku pfuna kambe sweswi ndzi le khombyeni.”

“Ndzi vonile ndlela leyi u nga sirhelela Lungi hayona, ku vula tatana Maboya.”

“Ndza tinyungubyisa hi wena.” Tatana Maboya u nyikile Tiyani xitikara xo n’wayitela. “Nkarhi lowu taka, u nga ta u ta ndzi byela na mina,” ku vula tatana Maboya. “Ndzi kona ku pfuna na mina.” Tiyani a nga ha swi koti ku tikhoma ku va a ya byela manana wa yena hi siku ra yena.

Ku hlaya ka 1

Xana i mani loyi a xanisiwa exikolweni?

Lungi a xanisiwa.

Xana a xanisiwa hi vamani?

Hi Tiko, Nyiko, na vana van'wana.

Xana i mani a nga nyika Tiyani xitikara?

Tatana Maboya.

Hikokwalahokayini tatana Maboya a nyikile Tiyani xitikara?

- HikuvXana u Tiyani u byerile vana van'wana leswaku va nga vi na mona eka Lungi.
- Hikuva Tiyani u endlile swilo swa kahle.
- Hikuva tatana Maboya a tinyungubjisa hi Tiyani.

Ku hlaya ka 2

Hikwalahokayini vana lavan'wana va vungunya Lungi?

Hikuva tintanghu ta yena a ti boxekile.

U tshama u sirhelela munghana kufana na Tiyani? Xana u kona loyi a nga tshama a ku sirhelela?

Yingisela tinhlamulo ta mudyondzi un'wana na un'wana.

Xana u ehleketa leswaku Tiyani u endlile swilo swa kahle?

Yingisela tinhlamulo ta mudyondzi un'wana na un'wana.

Hikokwalahokayini Tiyani a tekile xiboho xo vulavula?

- Hikuva a nga lavi vana lavan'wana va va na mona eka Lungi.
- Hikuva Tiyani a swi tiva leswaku vana lavan'wana va ta n'wi vungunya na yena.
- Hikuva Tiyani a ta lava un'wana a n'wi sirhelela loko o va a vungunyiwa.

XITORI XA 4 GRETA THUNBERG, NGHWAZI YA KU CINCA KA TA MAXELO

Nkongomelo: Hi endla ku hambana

Vuxokoxoko bya Vundzhaku

- Xitori lexi i xitori xa ntiyiso kambe swi nga humelelangi.
- Xi humelerile eSweden.
- Xi humelerile eka nkarhi lowu nga hundza wa sweswinyana.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku hi nga tisa ku cinca hi ku vulavula hi timhaka ta nkoka. Xi tlhela xi kombisa hilaha hi nga tlhelaka hi teka magoza hakona, na ku hlohlotela van'wana ku tumbuluxa ku cinca lokunene emisaveni.

Qhinga ra Ntwisiso: Kuma no Tsundzuka Vuxokoxoko

- I yini: Ku lava na ku tsundzuka vuxokoxoko bya nkoka byo fana na swimunhuhatwa, ndhawu na swiendleko.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku hlayisa leswi humeleleke na ku twisisa xitori ku antswa.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku vulavula hi xitori na ku twisisa nandzelelano wa swiendleko.

Tipoyinti leti u nga ti avelanaka na vadyondzi

- Othizimi i xiyimo lexi byongo byi tirhisaka mahungu hi ndlela yo hambana. Leswi swi nga endla leswaku ku vulavula, ku tihlanganisa na vanhu, na ku langutana na ku cinca swi tika swinene.
- Ku na tinxaka to tala ta tiothizimi. Munhu wo fana na Greta Thunberg u na othizimi ya levhele ya 1, leswi vulaka leswaku a nga tirha hi ku tiyimela naswona u na vuswikoti byo tiya. Hambiswiritano, a nga ha va na xiphiqo xo vulavula na vanhu.
- Lehisa mbilu naswona u va erivaleni loko u vulavurisana na munhu wa othizimi. Endla leswi hi ku vula leswi u vulaka swona hi ku kongoma na ku va nyika nkarhi wo hlamula swivutiso kumbe mbulavurisano.
- N'wana wa othizimi a nga ha vona, a twa kumbe ku twa swilo hi matimba swinene. Ringeta ku tekela enhlokweni leswi. Loko u vona n'wana a miyela a nga ha vulavuli kumbe a sungula ku tsana, ringeta ku va nyika nkarhi wo va voxe endhawini leyi nga miyela.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
49, 1	Vana van'wana etlilasini ya yena va hatlisile va rivala hi vhidiyo ya le tlilasini, kambe ku nga ri Greta. U hlayile timhaka hinkwato leti a nga ti kumaka hi ku cinca ka maxelo. U lavile na ku hlaya tiatikili eka inthanete. U langutile tivhidiyo eka YouTube. U vile mutokoti eka ta ku cinca ka maxelo.	Xana Greta u vile mutivi wa ku cinca ka maxelo hi ndlela yini? Oho, ndzi dyondza leswaku a hlaya ngopfu naswona a tlhela a hlalela tivhidiyo leswaku a dyondza hinkwaswo leswi a nga swi kotaka.
53, 1	Greta u pfumerile ku nyika mbulavulo emahlweni ka magidi ya vanhu eka nhlengeletano leyikulu ya maxelo. Vatswari va yena a va vilela leswaku swikombiso swa mavabyi ya yena ya Othizimi ma ta endla leswaku a nga swi koti ku vulavula emahlweni ka vanhu vo tala. Kambe ku tiyimisela ka Greta ku pfunile ku hlula ku chava ka yena.	Xana i yini lexi pfuneke Greta ku hlula ku chava ka yena? Oho, ndzi dyondza leswaku ku tiyimisela ka yena ku n'wi pfunile ku hlula ku chava ka yena.

Greta Thunberg i nhwanyana loyi a nga kulela etikweni
leri vuriwaka Swideni. Vuhlangi bya Greta a byi nga
olovi. A ri na swikombiso swa mavabyi ya Othizimi.
Leswi swi vula leswaku byongo bya yena byi tirha hi
ndlela yo hambana na ya vanhu van'wana. Swi endla
a tikeriwa ku vulavula na ku tihlanganisa na vanhu
van'wana.

Kambe swikombiso swa mavabyi ya Othizimi ya Greta ya n'wi pfumelela ku kongomisa na ku twisisa timhaka hi ndlela yo enta. Greta u tekile xiboho xo tirhisa Othizimi tanihi nyiko yo lwisana na xivangelo lexi a pfumelaka eka xona. Greta u vekile matimba ya yena hinkwawo eka ku hlayisa mbangu hi ku lwisana na leswi vuriwaka “ku cinca ka maxelo”.

Greta u sungurile ku dyondza hi ku cinca ka maxelo loko mudyondzisi wa yena a va kombile vhidiyo ya tipulasitiki elwandlekulu na tibere leti a ti khomiwile hi ndlala. Loko Greta lontsongo a ri karhi a langutile, u rilile. Swifaniso swa lwandlekulu ro thyakisiwa swi tshamile enhlokweni ya Greta. A nga ha ehleketi hi swin'wana. U tekile xiboho xa leswaku u ta endla swin'wana ku pfuna ku hlayisa pulanete ya Misava.

Mudyondzisi wa Greta u hlamuserile leswaku nthyakiso wa moya wu huma ka mimovha yo tala, swihahampfhuka, switichi swa gezi na tifeme swi endla leswaku misava ya hina yi hisa. Mudyondzisi wa yena u byerile tlilasi leswaku gasi leyi endliwaka hi tihomu yi endla misava yi hisa. Leswi swi vuriwa ku cinca ka misava, naswona swi onha pulanete ya Misava.

Vana van'wana etlilasini ya yena va hatlisile va rivala hi vhidiyo ya le tlilasini, kambe ku nga ri Greta. U hlayile timhaka hinkwato leti a nga ti kumaka hi ku cinca ka maxelo. U lavile na ku hlaya tiatikili eka inthanete. U langutile tivhidiyo eka YouTube. U vile mutokoti eka ku cinca ka maxelo.

Greta u sungurile ku tirhela ku cinca ekaya ka yena. U byerile manana wa yena ku tshika ku tirhisa swihahampfhuka. U byerile tatana wa yena ku tshika ku dya nyama. U byerile vandyangu hinkwavo leswaku va nga tirhisi pulasitiki. Leswi swi endla Greta a lemuka leswaku a nga endla ku cinca lokukulu emisaveni, hi ku khorwisa vanhu vo tala.

Greta u tekile xiboho xa nsindziso ehandle ka Palamente ya Swideni. U tsarile mfungho eka xiphemu xa pulangi. U tsarile timhaka tin'wana eka maphepha lama a nga nyika vanhu. Kutani u khandziyile xikanyakanya xa yena a ya eka muako wa Palamente. Hi siku ro sungula, Greta u tshamile a ri yexe. Vanhu lava a va hundza a va n'wi honolela.

Kambe hi siku ra vumbirhi, vanhu va sungurile ku tihlanganisa na yena. Endzhaku ka swona, a ku ri na vanhu nkarhi hinkwawo. Tin’hweti na tin’hweti, Greta u rhangerile nsindziso lowu wa ku cinca ka maxelo etikweni ra ka vona.

Greta u tekeriwile enhlokweni swinene eSwidene. Kambe u tekile xiboho xa leswaku u lava ku endla swo tala! Greta u pfumerile ku nyika mbulavulo emahlweni ka magidi ya vanhu eka nhlengeletano leyikulu ya maxelo. Vatswari va yena a va vilela leswaku swikombiso swa mavabyi ya yena ya Othizimi ma ta endla leswaku a nga swi koti ku vulavula emahlweni ka vanhu vo tala. Kambe ku tiyimisela ka Greta ku pfunile ku hlula ku chava ka yena. Magidi ya vanhu va n'wi berile mavoko na ku rhekhoda mbulavulo wa yena hi vhidiyo.

Kutani Greta a teka xiboho xo tirhisa xiyenge xa mabulo na inthanete ku n'wi pfuna ku fikisa mahungu ya yena eka vana emisaveni hinkwayo. U rhumerile swifaniso swa nsindziso wa yena eka Instagireme.

U rhumerile tivhidiyo ta mivulavulo ya yena eka bukuxikandza. U tsarile mahungu eka Twitter. Greta u tirhisile inthanete ku tihlanganisa na magidi ya vana emisaveni hinkwayo lava va tsakelaka ku cinca ka maxelo.

Greta u tshama a vula leswaku, “A ndzi ri nhwanyana luya wo ka a nga vuli nchumu. A ndzi ehleketa leswaku a ndzi endli ku cinca hikuva a ndza ha ri ntsongo swinene.”

Hi lembe ntsena, Greta u hlohloterile magidi ya vana kusuka emisaveni hinkwayo ku endla nsindziso na ku vulavula hi ku cinca ka maxelo.

Ku hlaya ka 1

Xana a ku ri mhaka yini leyi Greta a ti karhatela yona?

- A ti karhatela timhaka ta ku cinca ka maxelo.
- A ti karhatela ku sirhelela pulanete.

Xana i yini xilo xin'we lexi Greta a nga xi tirhisela inthanete?

- Ku va mutokoti eka ku cinca ka maxelo.
- Ku rhumela swifaniso eka Instagireme.
- Ku rhumela tivhidiyo eka bukuxikandza.
- Ku tsala eka Twitter.
- Ku hlanganisa vana emisaveni hinkwayo.

Xana Greta u humesile njhani mahungu ya yena erivaleni hi ku cinca ka maxelo?

- U byerile vatswari va yena ku cinca maendlelo ya vona.
- U endlile nsindziso ehandle ka palamente.
- U endlile mfungho hi ku cinca ka maxelo.
- U endlile maphepha a nyika vanhu.
- U nyikile mbulavulo eka nhlengelatano ya vanhu vo tala.
- U rhumerile swifaniso.
- U rhumerile tivhidiyo.
- U tirhisile xiyenge xa mabulo.

Ku hlaya ka 2

Xana i yini xivangelo xin'we xa ku cinca ka maxelo?

- Nthyakiso wa moya hi mimovha, swihahampfhuka, switichi swa gezi na tifeme.
- Gasi leyi endlwaka hi tihomu yi kufumeta misava.
- Nthyakiso.

Xana u ehleketa leswaku i yini swi nga endla Greta ku va munhu wo khorwisa?

- Ndzi ehleketa leswaku Greta wa khorwisa hikuva...

Hikokwalahokayini Greta a tekile xiboho xo tirhisa xiyenge xa mabulo?

- A lava ku khorwisa vanhu vo tala ku lwisana na ku cinca ka maxelo.
- A nga tirhisa xiyenge xa mabulo ku fikelela vana emisaveni hinkwayo.
- Hikuva u lemukile leswaku vanhu emisaveni hinkwayo va fanerile ku tirhisana ku hlayisa pulanete!
- Hikuva a lava vana van'wana va lemuka leswaku na vona va nga endla nsindziso na ku vulavula!

XITORI XA 5

TREVOR NOAH, HOSI YA KU NGHENA HINKWAKO

Nkongomelo: Vuhina

**Vuxokoxoko
bya Vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xa ntiyiso kambe swi nga humelelangi.
- Xi humelerile eAfrika-Dzonga.
- Xi humelerile eka nkarhi lowu nga hundza wa sweswinyana.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku xihlawuhlawu a ku ri yini, na ndlela leyi milawu leyi nga lulamangiki yi khumbeke vutomi bya vanhu hayona. Xi kombisa hilaha Trevor Noah a tirhiseke ririmi, ku hlekisa na ku tiyimisela hakona ku hlula mintlhontho na ku titwa a amukelekile.

**Qhinga ra Ntwisiso:
Endla Mikumbetelo**

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseliki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama fihliweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhakwa ku antswa.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelanaka na vadyondzi**

- Xihlawuhlawu a ku ri maendlelo ya milawu eAfrika-Dzonga lama a ma hambanisa vanhu kuya hi rixaka. Hi nkarhi wa xihlawuhlawu, vanhu lava humaka eka mitlawa yo hambanahambana ya tinxaka a va nga khomiwa ku ringana naswona a va nga ri na timfanelo leti fanaka xikan'we na minkateko.
- Afrika-Dzonga i kaya ra mitlawa yo tala yo hambanahambana ya mindhavuko na tindzimi. Hakanyingi vanhu va nga vulavurisana na ku aka vunghana hi ku dyondza tindzimi ta van'wana.
- Vutitwi byo amukeleka swi vula ku titwa u amukelekile, u katsiwile naswona u wa nkoka eka ntlawa wa vanhu. Mikarhi yin'wana vanhu va titwa va hambanile na lava va hanyaka na vona naswona va fanele va kuma tindlela to tihlanganisa na van'wana.
- N'wamafenya i munhu loyi a hlekisaka vanhu hi ku tirhisa mafenya, switori na mitlango. Trevor Noah u vile na ndhuma hikuva a tirhisa mafenya ku hlamusela switori mayelana na vutomi bya yena na misava leyi a hanya eka yona.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
61, 1	Manana wa Trevor a ri muntima, wansati wa Mughoza. Manana wa Trevor u tshovile milawu yo ka yi nga ri yinene ya xihlawuhlawu. U rhurherile endhawini ya Joni laha a ku pfumeleriwa ntsena vanhu vo basa ku tshama. Hilaha a nga hlangana na tatana wa Trevor kona. Tatana wa Trevor a ri wo basa, wanuna wo huma eSwisa. Va kumile Trevor, n'wana wa tinxaka leti nga hlangana.	Ndzi nga kumbetela leswaku munhu un'wana na un'wana endyangwini wa Trevor u languteka a hambanile na munhu un'wana na un'wana.
67, 1	Hiloko Trevor a sungula bindzu. U hlengelletile mali eka vana lavan'wana a ya va xavela swakudya evhengeleni. Hikokwalaho ka bindzu ra yena, Trevor a vulavula na vana va mitlawa yo hambana exikolweni. Trevor u dyondzile ku wela eka vona hi ku va na misavu na ku endla vanhu va hleka. Ku va na mafenya swi endlile Trevor a va hosi ya ku nghena kun'wana na kun'wana!	Ndzi nga kumbetela leswaku Trevor u kumile tindlela to hambanahambana leti a nga ti tirhisaka leswaku a amukeleka. Xikombiso, u ringetile ku dyondza tindzimi to tala. U sungurile bindzu leri a ri n'wi pfuna ku va na xivangelo xo vulavula na vanhu hinkwavo, na ku hlekisa vanhu hinkwavo.

Xana u tshama u twa hi Trevor Noah? I munhu wa ndhuma wa laha Afrika-Dzonga, i n'wamafenya na mutsari. Trevor u tsarile buku leyi vuriwaka Born a crime hi ntokoto wa yena wo kula hi nkarhi wa xihlawuhlauwu.

Hi nkarhi wa xihlawuhlawu, vanhu va tinxaka to hambana a va fanele va hambanisiwa. A swi nga ri enawini ku va vanhu va tinxaka to hambana va kuma vana swin'we kumbe ku tekana. Kambe, vanhu va tinxaka to hambana a va rhandzana na ku va na vana swin'we.

Manana wa Trevor a ri muntima, wansati wa Muqhoza. Manana wa Trevor u tshovile milawu yo ka yi nga ri yinene ya xihlawuhlau. U rhurherile endhawini ya Joni laha a ku pfumeleriwa ntsena vanhu vo basa ku tshama. Hilaha a nga hlangana na tatana wa Trevor kona. Tatana wa Trevor a ri wo basa, wanuna wo huma eSwisa. Va kumile Trevor, n'wana wa tinxaka leti nga hlangana. Hi nkarhi wolowo wo chavisa, Trevor a nga ringaneli hi ku olova! A nga pfumeleriwi etindhawini ta vanhu vo basa. A nga pfumeleriwi etindhawini ta vanhu va ntimu. A ku ri yena ntsena eka ndyangu wa ka vona loyi a ri wa rixaka ro hlangana.

Loko Trevor a ha ri ntsongo, mikarhi yin'wana vatswari va yena a va n'wi yisa ephakeni. Kambe vatswari va yena a va swi tiva leswaku va ta nghena enghozini loko maphorisa vo swi tiva leswaku va famba swin'we. Kutani loko va ya ephakeni, a va endla onge a va tivani!

Khale, loko Trevor a ha ri ntsongo, u huwelerile
“Tatana!” a tsutsumela eka tatana wa yena. Tatana
wa Trevor a chava leswaku swin’wana swo biha swi
nga humelela. U balekerile n’wana wa yena. Kambe
Trevor a ehleketa leswaku a ku ri ntlango, kutani a n’wi
hlongorisa ephakeni, a ri karhi a huwelela “Tatana!”

Trevor u hetile nkarhi wo tala na kokwanaxisati wa yena eSoweto. Hi nkarhi wolowo, a ku pfumeleriwa vanhu va ntima ntsena ku tshama eSoweto. Vandyangu wa Trevor a va vilela leswaku loko maphorisa vo n'wi vona, va nga ringeta ku n'wi susa endyangwini wa yena. Hikokwalaho, Trevor a nga pfumeleriwi ku ya tlanga ehandle na vana van'wana!

Siku rin'wana, Trevor a swi lava hi mbilu ya yena hinkwayo ku ya tlanga laha a nga cela goji ehansi ka darada ejaratini!

Trevor u dyondzile leswaku ririmi i ndlela ya nkoka yo aka mabuloho na vanhu lava nga faniki na yena. Trevor u tshama a vula leswaku loko a dyondzile tindzimi, u “vile hosi ya ku nghena hinkwako”. Hi marito man’wana, Trevor u kumile leswaku loko o vulavula ririmi ra van’wana, a va ta rivala leswaku a nga fani na vona. Ririmi ri n’wi pfunile ku titwa a wela eka tindhawu to tala laha a vonaka a hambanile.

Loko Trevor a ri na malembe ya khume, ku herile xihlawuhlawu. Trevor u yile eka xikolo xa le henhla lexikulu lexi a xi ri na vana vo tlula gidi. A ku ri na Makhaladi, Maindiya, Machayina, Vantima, na vana vo basa exikolweni xa Trevor. Kambe, eka vana hinkwavo va le xikolweni xexo, Trevor a ku ri yena ntsena wa rixaka ro hlangana. A swi n'wi tikela ku tiva leswaku a famba na mani hi nkarhi wo wisa.

Hiloko Trevor a sungula bindzu. U hlengelletile mali eka vana lavan'wana a ya va xavela swakudya evhengeleni. Hikokwalaho ka bindzu ra yena, Trevor a vulavula na vana va mitlawwa yo hambana exikolweni. Trevor u dyondzile ku wela eka vona hi ku va na misawu na ku endla vanhu va hleka. Ku va na mafenya swi endlile Trevor a va hosi ya ku nghena kun'wana na kun'wana!

Eka vutomi bya yena hinkwabyo, Trevor a titwa a ri munhu wa le handle hi tindlela to hambanahambana. Kutani, Trevor u kumile tindlela to hambanahambana to wela. U xiyaxiyile no languta vanhu. U dyondzile tindzimi ta vona. U dyondzile ku hlekisa vanhu va tinxaka hinkwato. Ku va a hambanile na van'wana hileswi nga pfuna Trevor Noah ku va munhu wa mafenya loyi a nga yena namuntlha!

Ku hlaya ka 1

Xana Trevor u beburiwile rini?

Trevor u beburiwile hi nkarhi wa xihlawuhlawu.

Xana kokwanaxisati wa Trevor a tshama kwihi?

A tshama eSoweto.

Xana Trevor u endlile yini ku ringeta ku ringanela?

- U dyondzile tindzimi to tala.
- U sungurile bindzu exikolweni.
- U dyondzile ku hlekisa vanhu.

Hikokwalahokayini Trevor a vile na ku tikeriwa hi timhaka to ringanela?

- Hikuva a languteka a hambanile na vanhu van'wana eka ndyangu wa ka vona.
- Hikuva a nga pfumeleriwi ku tlanga na vana van'wana, hikuva a swi ta endleka a tekiwa hi maphorisa.
- Hikuva exikolweni xa le henhla, a ku ri yena ntsena n'wana wa rixaka ro hlangana. A nga ringaneli hi ku olova na mintlawo yin'wana ya vana exikolweni.

Ku hlaya ka 2

Xana Trevor u kulerile kwihi?

U kulerile eJoni.

Xana i yini xilo xin'we lexi u nga kumbetelaka leswaku a xi tika evuton'wini bya Trevor?

Ndzi nga kumbetela leswaku a swi tika eka Trevor ku...

Xana bindzu ra Trevor a ku ri ra yini?

A hlengelela mali eka vana van'wana kutani a ya va xavela swakudya evhengeleni.

Hi tihi tindlela leti Trevor Noah a ti tirhiseke leswaku a titwa a amukelekile?

- U sungurile bindzu.
- U xiyaxiyikufana ku langutisa vanhu.
- U dyondzileile tindzimi to tala to hambanahambana leswaku a ta kota ku vulavurisana na vanhu hi ku olova.
- U dyondzile ndlela yo hlekisa vanhu hinkwavo vo hambanahambana.

XITORI XA 6

AFRIKA-DZONGA YA UN'WANA NA UN'WANA

Nkongomelo: Vuhina

**Vuxokoxoko
bya Vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntijiso.
- Xi humelerile eAfrika-Dzonga.
- Xi humelerile hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku vutihlawulekisi bya hina byi vumbiwa hi mindhavuko na ndzhaka ya hina, na leswaku mindhavuko hinkwayo i ya nkoka naswona yi kumeka emigangeni ya hina.

**Qhinga ra Ntwisiso:
Endla Mikumbetelo**

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseliki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama fihliweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku antswa.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelanaka na vadyondzi**

- Siku ra Ndzhaka i holideyi ya mani na mani ya Afrika-Dzonga. Ndzhaka i mfuwo na mindhavuko leyi hi yi kumaka kusuka eka ndyangu na mikwembu ya hina.
- Vanhu lava tshamaka eAfrika-Dzonga va na mikwembu na maxaka lama humaka eka tindhawu to hambanahambana.
- Munhu a nga wela eka mindhavuko kumbe matiko mo tlula rin'we. Xikombiso, munhu un'wana a nga va Muafrika-Dzonga a tlhela a va na ndzhaka leyi humaka etikweni rin'wana.
- Vanhu va nga ha languteka va hambanile, va vulavula tindzimi to hambanahambana kumbe va ambala swiambalo swo hambanahambana. I swa nkoka ku xixima na ku katsa munhu un'wana na un'wana, hambiloko a hambanile na hina.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
75, 1	“Ndza tivutisa leswaku ndzi pfumeleriwile ku tlangela mintolovelovelo ya mina ya le Burundi hi Siku ra Ndzhaka? a ehleketa.”	Ndzi nga kumbetela leswaku Olivier u rhandza ndhavuko wa yena naswona wa tinyungubyisa hi wona kambe u vilerisiwa hileswaku a wu amukelekangi etlilasini ya yena eAfrika-Dzonga.
78, 1	Vusiku byebyo, Olivier u lorhile tlilasi ya yena hi Siku ra Ndzhaka. Vana hinkwavo a va ambarile swiambalo swa mintolovelovelo ya vona. Kambe a languteka a hambanile na lavan’wana hinkwavo. A yimile exikarhi ka tlilasi loko hinkwavo va n’wi kombetela na ku n’wi hleka.	Oho! Ndzi nga kumbetela leswaku Olivier u vilela swinene hileswi vanhu van’wana va nga ta swi ehleketa loko a ambala swiambalo swa yena swa ndhavuko swa le Burundi. Ndzi ehleketa leswaku u vilerisiwa hi leswaku vanhu van’wana va ta vula leswaku a nga humi eAfrika-Dzonga.

Vanhu lava tshamaka eAfrika-Dzonga va na mikwembu kumbe maxaka lama humaka eka tindhawu to hambana. Tiko rin'wana leri vanhu va Afrika-Dzonga va humaka eka rona i Burundi. Vanhu vo tala va sukile eBurundi va baleka nyimpi leyi nga heta kwalomu ka 13 wa malembe.

Burundi i tiko leritsongo eVuxeni bya Afrika. Doroba ra kona i Bujumbura. Ririmi leri vulavuriwaka ngopfu i Kirundi.

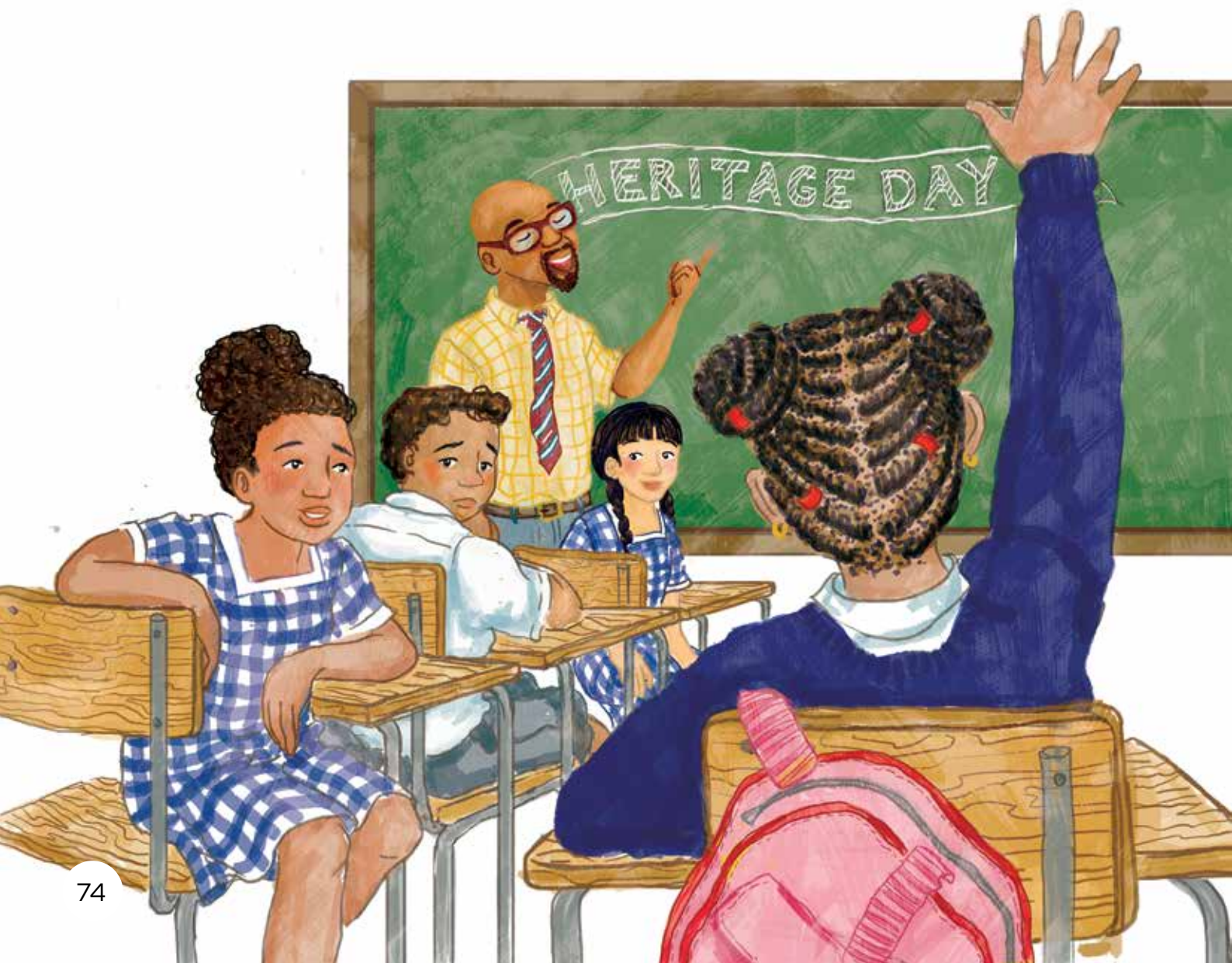

Ndzhumba wa Kariyenda i ndzhumba wa xintu wo huma eBurundi. Mindzhumba leyi yi chajiwa eka minkhuvo ya nkoka yo fana na umuganuro (nkhuvo wa n'wahuva) na minkhuvo yin'wana yo hlawuleka.

“Siku ra Ndzhaka ri le kusuhi. Mundzuku hi ta tlangela mindhavuko na mintolovelolo ya hina ya Afrika-Dzonga!” Ku tivisa tatana Dumazi. “Xana i yini ntolovelolo wo hlawuleka eka ndhavuko wa ka n’wina?” Ithabeleng u yimisile voko ra yena.

“Ndza swi rhandza loko ku ri na nkarhi wo hlawuleka hikuva mina na manana wa mina hi ambala xixwexwe xa hina!” a vula.

“Ohoo! Ndzi rhandza ncino wa Indlamu eka ndhavuko wa hina,” ku vula Funani.

Olivier u tshamile a miyerile exitulwini xa yena. U ehleketile hi mindzhumba ya Kariyenda leyi vavanuna va yi chayaka eminkhubyeni eBujumbura. “Ndza tivutisa leswaku ndzi pfumeleriwile ku tlangela mintolovelo ya mina ya le Burundi hi Siku ra Ndzhaka? a ehleketa.”

Nsimbhi yi bile loko siku ri hela. “Mi nga rivali ku ambala swin’wana swa ndhavuko wa n’wina mundzuku ku tlangela mindhavuko hinkwayo ya hina laha Afrika-Dzonga!” Ku tivisa tatana Dumazi.

“Ndzi pfumeleriwile ku ambala phayini ya mina?” ku tivutisa Olivier.

Olivier a vilela hi swiambalo swa yena swa Siku ra Ndzhaka kufikela hi nkarhi wo etlela.

Vusiku byebyo, Olivier u lorchile tlilasi ya yena hi Siku ra Ndzhaka. Vana hinkwavo a va ambarile swiambalo swa mintolovelo ya vona. Kambe a languteka a hambanile na lavan'wana hinkwavo. A yimile exikarhi ka tlilasi loko hinkwavo va n'wi kombetela na ku n'wi hleka.

“Xana i yini sweswo?” ku hleka Ithabeleng.

“A hi Xiafrika-Dzonga xexo!” ku vula Funani.

“Olivier a hi wa la!” tatana Dumazi a tivisa.

Nkelunkelu wa Olivier wu kavanyetiwiile hi tatana wa yena loko a n'wi dzudza hi vukheta.

“Olivier, i nkarhi wa xikolo!” ku vula tatana Buyoya.

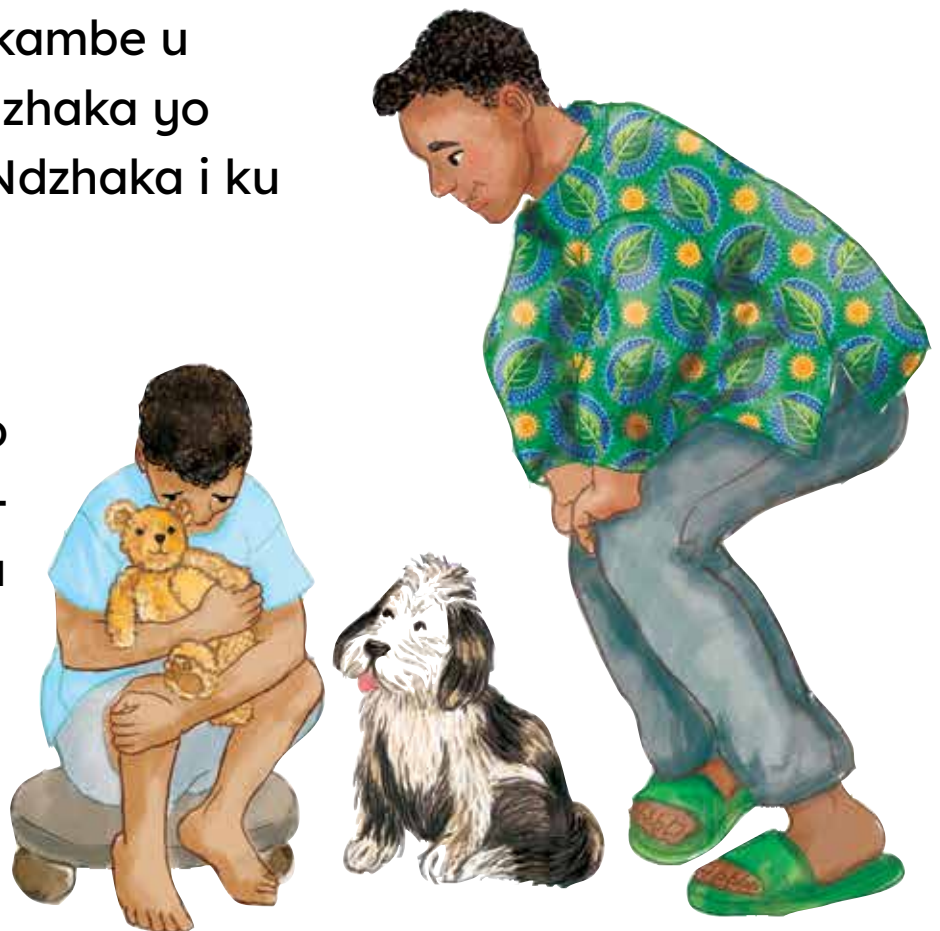
“A ndzi swi lavi ku ya exikolweni namuntlha,” ku hlamula Olivier.

“Hikokwalahokayini, ku humelerile yini?” Ku vutisa tatana Buyoya.

“Namuntlha i Siku ra Ndzhaka exikolweni. Tatana Dumazi u hi byerile ku ambala swin'wana ku ya tlangela mindhavuko ya hina ya Afrika-Dzonga. Kambe a ndzi na ndhavuko wa Afrika-Dzonga,” a vula.

“U nga va u nga ri na ndhavuko wa Afrika-Dzonga, kambe u na ndhavuko wa ndzhaka yo hlawuleka. Siku ra Ndzhaka i ku tlangela

Maafrika-Dzonga hinkwawo – sweswo swi katsa Maafrika-Dzonga ya ndzhaka yin'wana na yin'wana! Ku vula tatana Buyoya hi vukheta. “Yima kwala!” a vula.

Tatana wa Olivier u vuyile ekamareni na phayini ya khale kutani a pfuna Olivier ku yi ambala. “Sweswi u tikomba onge u lulamerile ku chaya ndzhumba wa wena wa Kariyenda!” ku vula tatana Buyoya.

Olivier u tsakerile swiambalo swa ntolovelo wa Maburundi loko a tilanguta exivonini. Kambe n'wayitelo wa yena wu herile hi ku hatlisa. "Loko un'wana o vula leswaku a ndzi fanelangi ku va laha ke?" a vilela.

"Kutani u va byela leswaku Afrika-Dzonga i ya hina hinkwerhu. U Muafrika-Dzonga wo tinyungubyisa loyi a nga na ndzhaka ya le Burundi!" Ku vula tatana Buyoya hi rito ro tlakuka.

Olivier u langutile ematlhelo loko a ri karhi a ya etlilasini ya yena. A tilulamiserile ku kombeteriwa na ku hlekiwa. U vuyelerile leswi tatana wa yena a nga n'wi byela swona enhlokweni ya yena. “Afrika-Dzonga i ya hina hinkwerhu. Ndzi Muafrika-Dzonga wo tinyungubyisa loyi a nga na ndzhaka ya le Burundi.”

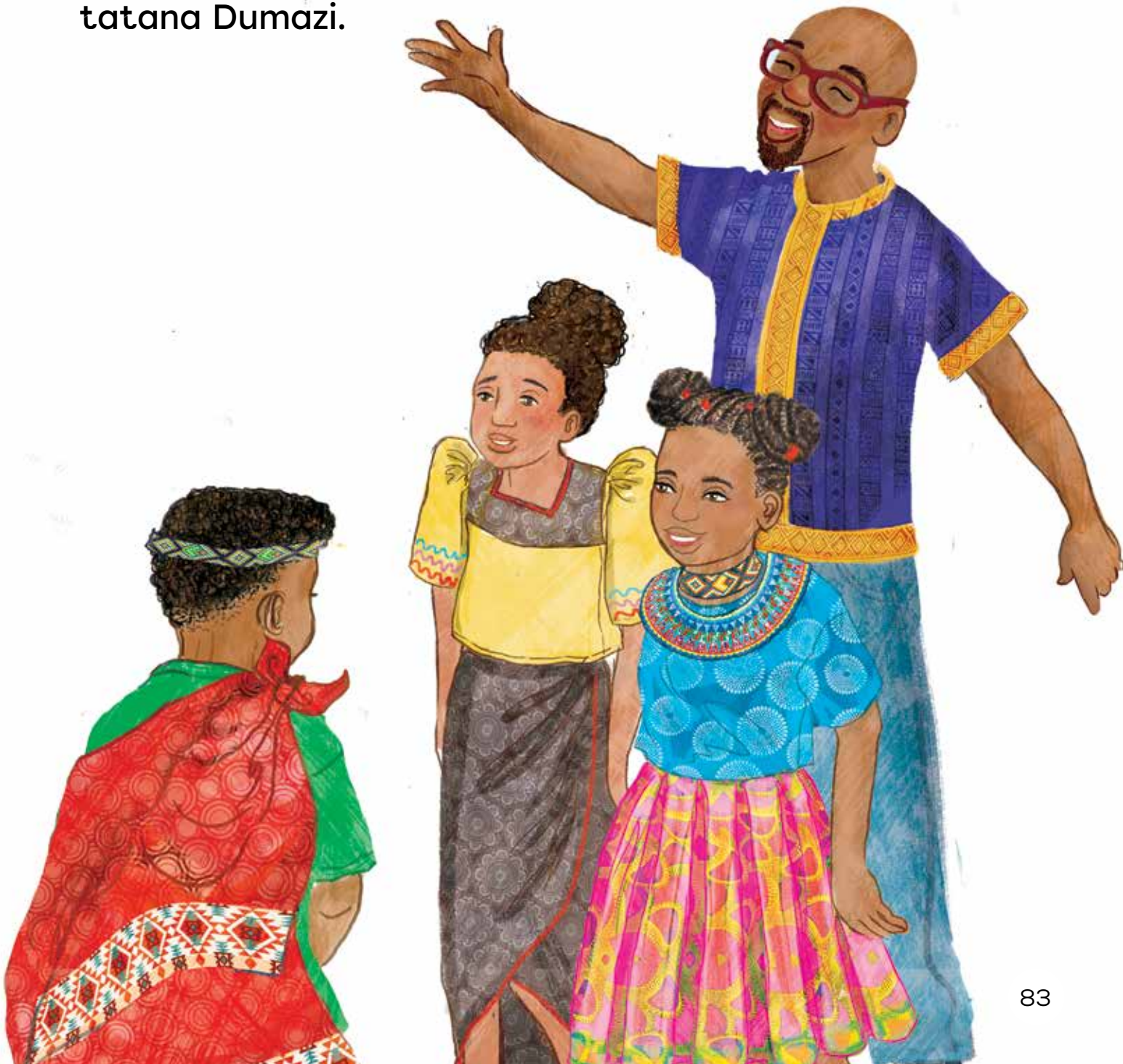

Kambe a ku na loyi a nga vula leswaku Olivier a nga fanelangi.

“Hmm! Ndzi rhandza swiambalo swa wena,” ku vula Ithabeleng.

“Ndzi lava ku dyondza hi ndzhaka ya wena!” ku vula Funani.

“Tindzhaka ta hina hinkwato i ta kwala!” Ku tivisa tatana Dumazi.

Ku hlaya ka 1

Xana vandyangu wa Olivier va huma kwihi?

Va huma eBurundi.

Xana vandyangu wa Olivier va tshama kwihi sweswi?

Va tshama eAfrika-Dzonga sweswi.

Hikokwalahokayini Olivier a nga lavi ku ya exikolweni?

- Hikuva a ehleketa leswaku Siku ra Ndzhaka a ri ri ro tlangela mintolovelo yin'wana.
- Hikuva a nga swi tivi leswaku a nga ambala swin'wana swa ntolovelo wa Burundi.
- Hikuva a titwa onge a nga fanelangi.
- Hikuva a chava leswaku vana van'wana va ta hlekisa hi yena kumbe va n'wi byela leswaku a hi wa kona.

Ku hlaya ka 2

Xana hi yini ndzhaka ya Olivier?

Ndzhaka ya yena i ya le Burundi.

Xana ku humelerile yini eka norho wa Olivier?

Vanhu hinkwavo a va hlekisa hi swiambalo swa yena / Vanhu hinkwavo a va n'wi kombetela na ku n'wi hleka. / Mudyondzisi wa yena u n'wi byerile leswaku a hi wa kona.

Hikokwalahokayini a ambarile phayini a ya exikolweni?

- Hikuva ndzhaka ya yena i ya Burundi hikokwalaho a ambarile phayini hi Siku ra Ndzhaka.
- Hikuva mudyondzisi wa yena u byerile vadyondzi ku ambala swin'wana swa ndhavuko wa vona hi Siku ra Ndzhaka.
- Hikuva phayini i swiambalo swa ndhavuko wa yena.
- Hikuva tatana wa yena u n'wi pfunile ku twisisa leswaku Siku ra Ndzhaka i ra ku tlangela tindzhaka hinkwato ta Afrika-Dzonga.
- Hikuva u lemukile leswaku a nga tinyungubyisa hi ku titiva ka yena na mindhavuko ya ndzhaka na loko swi nga humi Afrika-Dzonga.

XITORI XA 7 ENGETO U DYONDZA KU ANAKANYA

Nkongomelo: Hi dyondza swilo
leswintshwa

**Vuxokoxoko
bya Vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xo ka xi nga ri ntiyiso.
- Xi humelerile eAfrika-Dzonga.
- Xi humelerile hi siku rolero.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku hi nga dyondza swilo leswintshwa eka vanhu van'wana, na leswaku ku dyondza vuswikoti lebyintshwa swi lava ku titoloveta na ku lehisa mbilu.

**Qhinga ra Ntwisiso:
Endla Mikumbetelo**

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseliki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama fihliweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku antswa.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelanaka na vadyondzi**

- Ku anakanyisisa i ndlela yo tshama u miyerile na ku kongomisa nyingiso wa wena, hakanyingi eka ku hefemula ka wena, ku ku pfuna leswaku u titwa u rhulile naswona u tshunxekile.
- Mindyangu yi nga ha va na minkhuva, ripfumelo kumbe maendlelo yo hambanahambana ya siku na siku. Xin'wana lexi vonakaka xi nga tolovelekangi eka munhu un'wana xi nga ha va xiphemu lexi tolovelekeke xa vutomi bya ndyangu wun'wana.
- Loko hi ringeta ku dzikisa mianakanyo ya hina eka nchumu wun'we, hakanyingi mianakanyo ya hina yi tala ku ehleketa hi swin'wana, swo tanihi xikolo, vanghana, swakudya kumbe swilo leswi hi faneleke hi swi endla. Leswi swi tolovelekile naswona swi humelela eka munhu un'wana na un'wana!
- Vutshila byo tala lebyintshwa bya tika ku byi dyondza. Hi ntolovelo vanhu va fanele va titoloveta mikarhi yo tala va nga si titwa va tshunxekile kumbe ku humelela.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
88, 2	“Xana va endla yini?” ku tivutisa Engeto.	Engeto wa tivutisa leswaku va ka Kapoor va endla yini, kutani ndzi nga kumbetela leswaku i ro sungula a vona munhu a ri karhi a anakanyisisa..
90, 1	Nhlekanhi wolowo, loko Engeto a fika ekaya u yile endzhaku ka jarata. U tshamile ehansi. U khondlile milenge ya yena. U endlile mpfumawulo wa le hansi, “Hhhmmm”.	Zandile u endla swilo hinkwaswo leswi a voneke vatswari va Geeta va swi endla. Ndzi nga kumbetela leswaku na yena u ringeta ku anakanyisisa. Kumbexana u lava ndlela yo titwa a rhulile?

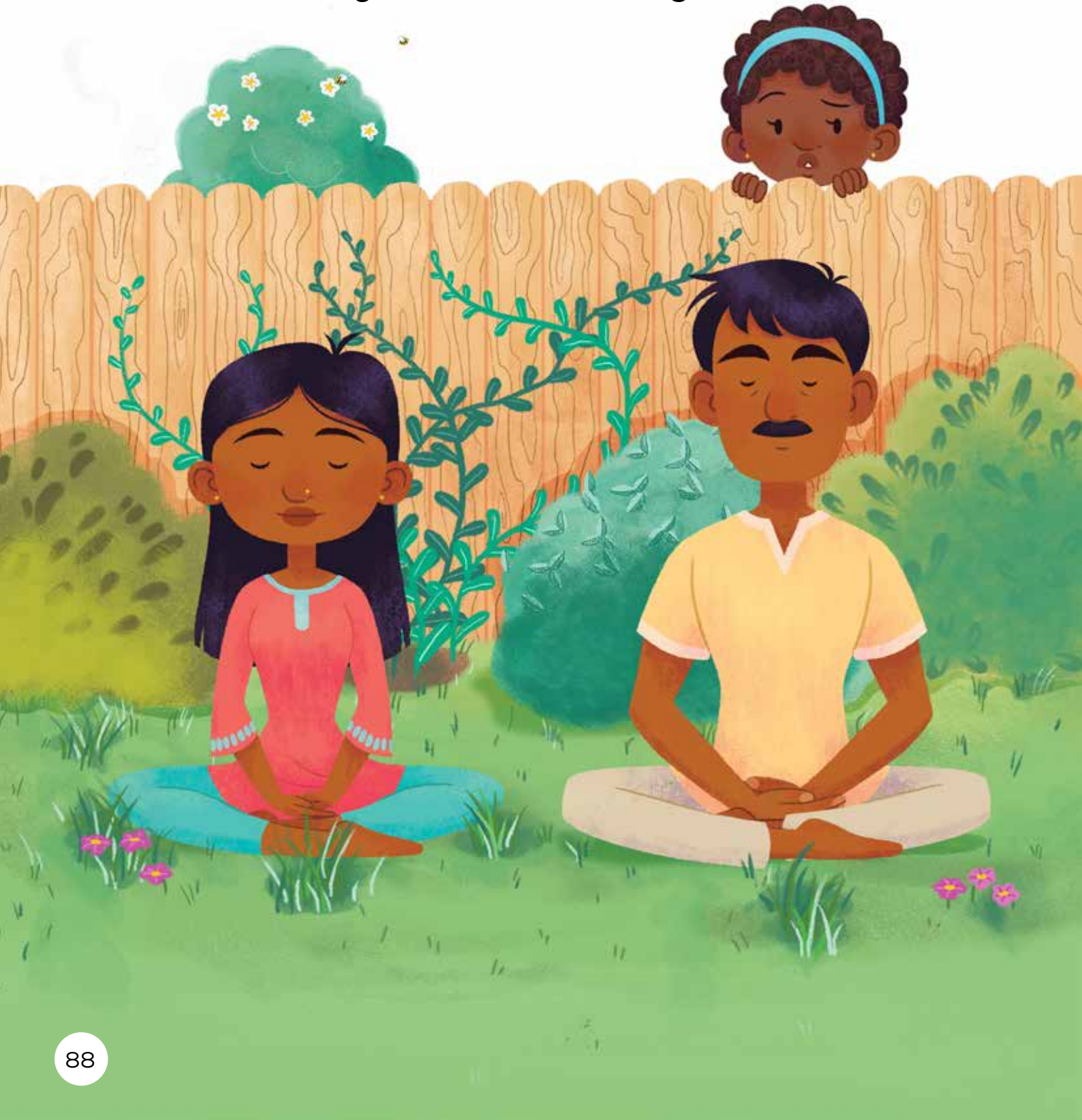
Engeto u pfukile namixo. A ka ha ri munyama endzeni ka yindlu. U tekile buku ya yena a ya ehandle.

Engeto u tshamile ehansi a sungula ku hlaya.

Kambe u twile mpfumawulo wo hlamarisa. U yimile ehenhla ka xitulu xa yena, a languta hi le henhla ka darata. U vonile tatana na manana Kapoor va tshamile ehansi. A va endla mpfumawulo wa le hansi wo ka wu nga humesi rito.

“Xana va endla yini?” ku tivutisa Engeto.

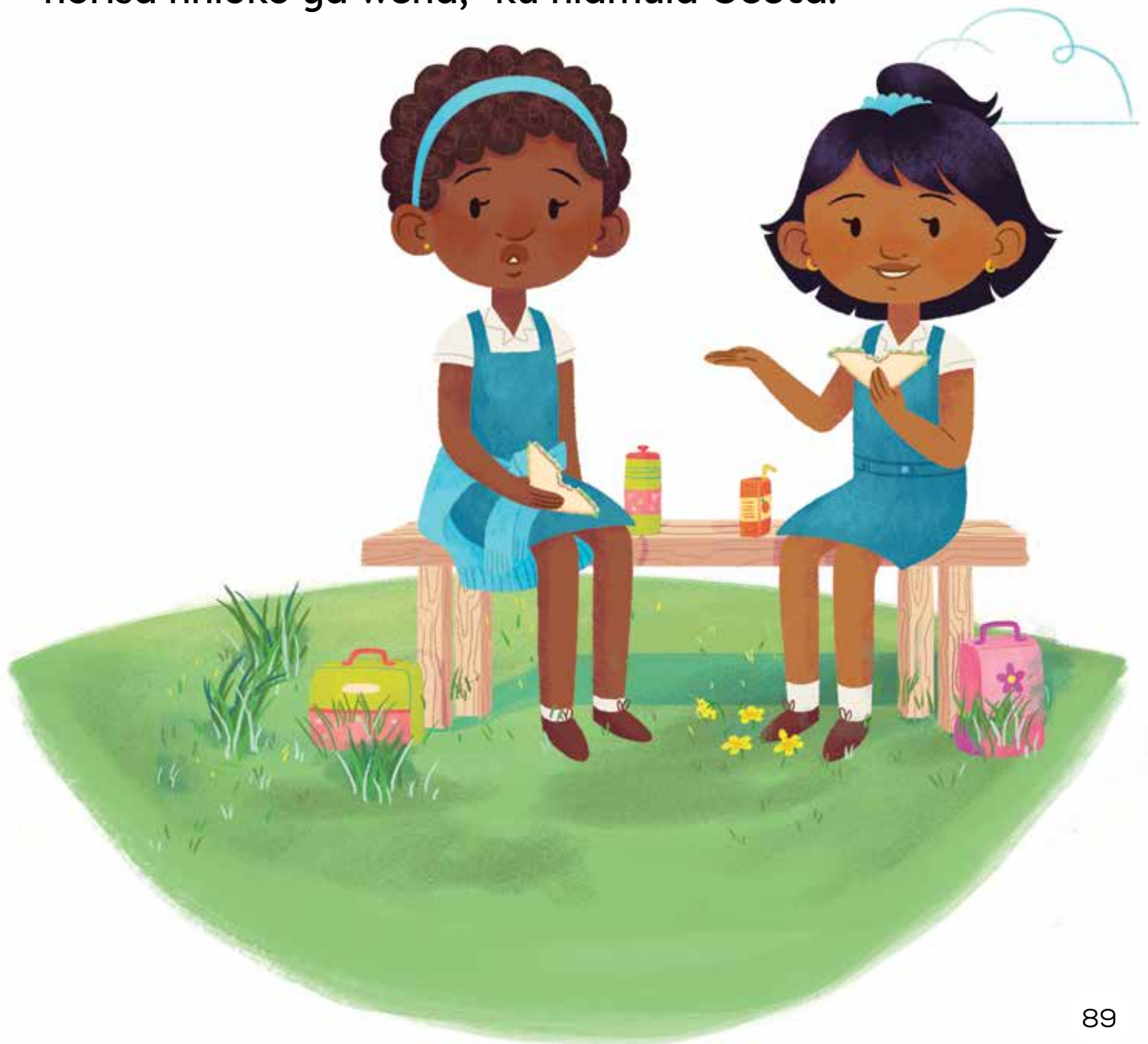

Siku rero exikolweni, Engeto u vonile Geeta a dya swakudya swa nanhlekanhi. “Ndzi vonile vatswari va wena va tshamile ehansi namixo,” ku vula Engeto. “Hikokwalahokayini va endla tano? A swi hlamarisa!”

“A swi hlamarisi!” ku vula Geeta. “I ku anakanya ntsena!”

“Xana i yini ku anakanya?” ku vutisa Engeto.

“U anakanya leswaku u titwa u phyuphyile na ku horisa nhloko ya wena,” ku hlamula Geeta.

Nhlekanhi wolowo, loko Engeto a fika ekaya u yile endzhaku ka jarata. U tshamile ehansi. U khondlile milenge ya yena. U endlile mpfumawulo wa le hansi, “Hhhmmm”.

Kambe, a nga titwi a phyuphyile. “Ndza tivutisa leswaku leswi swi tirha njhani?” Engeto a tivutisa.

Hi siku leri landzelaka, Engeto u kumile Geeta. “Ndzi ringetile ku anakanya,” ku vula Engeto. “Kambe a swi tirhi! A ndzi titwangi ndzi phyuphyile.”

Geeta a hleka. “A wu swi endlangi kahle!”

“Xana u ringeta ku hlamusela yini?” ku vutisa Engeto, xikandza xa yena xi twa ku hisa. “Xana u swi tiva njhani?”

Marhama ma Geeta ya hundzukile mo tshwuka. “Hmm, ndzi ku vonile, hi le henhla ka darata.”

Engeto na Geeta va sungurile ku hleka. “Tana ekaya loko xikolo xi humile,” ku vula Geeta. “Ndza tshemba tatana u ta ku komba leswaku u endla njhani.”

Loko xikolo xi humile, Engeto u vekile bege ya yena ya xikolo ekaya. Kutani, u yile eka muakelana. U fikile a gongondza enyangweni wa ka Kapoor.

Geeta u pfurile rivanti. “Ohoo, kunjhani Engeto!” Ku vula Geeta. “Nghena. Ndzi n’wi byerile tatana leswaku wa ta.”

Tatana Kapoor a tshamile etafuleni exitangeni, a hlaya phephahungu. “Engeto!” a vula, a ri na n’wayitelo lowukulu exikandzeni. “Ndzi twa leswaku u lava ku dyondza ku anakanya! Nhwana wo tlhariha!”

Tatana Kapoor u vekile phephahungu ra yena ehansi. “Tana,” a vula, a kombetela Engeto. “Tana na wena,” tatana Kapoor a byela Geeta. Vanhwanyana va n’wi landzelerile va ya endzhaku ka jarata.

Tatana Kapoor u kombile Engeto matshamelo. Geeta u pfunile Engeto ku veka mavoko endhawini leyi faneleke. Va kombile Engeto ku koka moya hi ku nonoka, a hefemulela endzeni. “Rivala hinkwaswo,” ku vula Geeta. “Pfala mahlo ma wena u ehleketa hi ku hefemula ka wena ntsena”.

Va tshamile swin'we nkarhi lowo leha.

Engeto u ringetile ku ehleketa hi ku hefemula ka yena, kambe swilo swo tala swi fikile enhlokweni ya yena. U ehleketile hi ntirhokaya wa yena wa Metse. U ehleketile hi laha a twa ndlala hakona. U ehleketile hi swakudya leswi manana wa yena a ta swi sweka swo lalela.

“U titwa u phyuphyile?” tatana Kapoor u vutisile Engeto.

“Hmm, a ndzi tivi loko ndzi nga kota ku swi endla!” ku hlamula Engeto. “A ndzi swi kotangi ku ehleketa hi ku hefemula ka mina.”

“Swi lava ku titoloveta,” ku vula Geeta. “Tlhela u ta mundzuku loko u swi lava! Hi nga titoloveta swin’we!”

Kutani u swi endlile.

Ku hlaya ka 1

Xana i va mani vaakelana va Engeto?

I va ka Kapoor. Geeta na vatswari va yena.

Xana Engeto a lava ku dyondza ku endla yini?

A lava ku dyondza ku anakanya.

Xana u fanerile ku endla yini loko a anakanya?

U fanerile ku tshama kahle. U fanerile ku veka mavoko endhawini leyi faneleke. U fanerile ku hefemula hi ku nonoka, a hefemulela endzeni. U fanerile ku pfala mahlo ma yena a ehleketa hi ku hefemula ka yena.

Hikokwalahokayini Engeto a yile endlwini ya ka Kapoor?

- Hikuva u lava ku dyondza ku anakanya.
- Hikuva Geeta u n'wi byerile leswaku a nga ta a ta dyondza.
- Kumbexana u lava ndlela yo titwa a phyuphyile.

Ku hlaya ka 2

Xana Engeto u vonile yini loko a hlometerile ehenhla ka darata?

U vonile va ka Kapoor (vatswari va Geeta) va anakanya endzhaku ka jarata.

Xana Geeta u vonile yini loko a hlometerile ehenhla ka darata?

U vonile Engeto a ringeta ku anakanya.

Xana Engeto u titwile njhani loko a ta kuma leswaku Geeta u n'wi vonile?

- A nga va a titwile a nyuma.
- A nga va a titwile a hlamala.

Hikokwalahokayini Engeto a lava ku titoloveta ku anakanya?

- Hikuva ku anakanya swi lava ku titoloveta.
- Hikuva hakunene u lava ku dyondza ku anakanya.
- Hikuva wa ha dyondza. Ku anakanya swa tika.
- Hikuva loko a ringeta, a nga titwi a phyuphyile.
- Hikuva u lava ku titoloveta ku anakanyisisa leswaku a ta titwa a phyuphyile.

XITORI XA 8

I MANI KATHERINE JOHNSON?

Nkongomelo: Hi dyondza swilo leswintshwa

**Vuxokoxoko
bya Vundzhaku**

- Xitori lexi i xitori xa ntiyiso kambe swi nga humelelangi.
- Swi humelerile eka masiku ma sweswi, laha swimunhuhatwa swi burisanaka hi swiendlakalo leswi humeleleke eka nkarhi lowu nga hundza.
- Xitori lexi xi ta pfuna vadyondzi va wena ku twisisa leswaku hi nga dyondza swilo leswintshwa eka vanhu van'wana, eka tibuku, na ku dyondza hi vanhu va nko ka kusuka eka matimu. Xi tlhela xi kombisa ndlela leyi ku dyondza na dyondzo swi nga pfunaka vanhu hakona ku ololoxa swiphiko na ku fikelela swilo leswikulu.

**Qhinga ra Ntwisiso:
Endla Mikumbetelo**

- I yini: Ku ringanyeta swilo leswi mutsari a nga swi hlamuseliki hi ku kongoma, hi ku tirhisa swipfunaxitshunxo eka xitori.
- Hikokwalahokayini hi swi tirhisa: Ku twisisa tinhlamuselo leti dzikeke na mahungu lama fihliweke.
- Xi pfuna njhani: Swi ku pfuna ku fikelela nghimeto loko u ri karhi u hlaya, na ku twisisa xitori na swimunhuhatwa ku antswa.

**Tipoyinti leti u nga ti
avelanaka na vadyondzi**

- Mutivi wa metse i munhu loyi a tirhisaka tinomboro, tiphatheni na ku khalikhuleta ku ololoxa swiphiko. Xana a wu swi tiva leswaku metse wu tirhisiwa ku pfuneta ku dizayina miako, ku vhumba maxelo, ku pulana rendzo ra le xibakabakeni?
- Hi lembe ra 1969, vanhu va tekile rendzo ro ya en'wetini hi xibamubamu kutani va fika ehenhla ka wona ro sungula. Vativi vo tala va sayense, tinjhiniyara na vativi va metse va tirhile swin'we leswaku leswi swi koteka.
- NASA i nhlango wa le xibakabakeni wa le Amerika. NASA yi kunguhata na ku endla mitirho ya le xibakabakeni, ku katsa na ku rhumela mutekarendzo hi xibamubamu esibakabakeni na le n'wetini.
- Xihlawuhlawu hiloko vanhu va khomiwa hi ndlela yo biha hikokwalaho ka nchumu lowu va nga ta ka va nga wu cinci, ku fana na rixaka ra vona, rimbewu, ririmi kumbe vutsoniwa. Xihlawuhlawu xi nga sivela vanhu ku kuma minkateko leyi fanaka na ya van'wana.

Ku tirhisa qhinga leri:

Pheji na ndzimana	Ku hlaya ka	Vula
103, 1	“Katherine u sungurile xikolo xa le henhla loko a ri na 10 wa malembe. Anakanya hiloko u ri kusuhi no sungula xikolo xa le henhla.” Ku vula tatana Kapoor. “U sungurile yunivhesiti loko a ri na!” A tiva metse swinene laha vaphurofesa va nga boheka ku endla khoso yo hlawuleka leyintshwa ya yena ntsena.”	Hi swi tivisa ku yini leswaku Katherine a tlharihile swinene? Oho, ndzi nga kumbetela leswaku a tlharihile swinene hikuva u sungurile xikolo xa le henhla a ha ri ntsongo swinene, naswona hikuva a fanerile ku va na khoso ya yena yo hlawuleka eyunivhesiti.
104, 1	Geeta u ringetile ku anakanya ku ya exikolweni xa le henhla ematshan’wini yo ya eka Giredi ya 4. A tivona a tshamile edesikini lerikulu, exikolweni xa le henhla na vana lavakulu. “A ndzi ehleketi leswaku ndzi lulamerile ku ya exikolweni xa le henhla sweswi! a vula.	Ndzi tivutisa leswaku hikokwalahokayini Geeta a ringetile ku tianakanya a ri exikolweni xa le henhla? Oho! Ndzi nga kumbetela leswaku a ri na malembe yo ringana na ya Katherine loko a sungula xikolo xa le henhla. U ringeta ku anakanya leswaku sweswo a swi ri njhani.

Vusiku byin'wana byo kufumela, Geeta na tatana wa yena va tshamile endzhaku ka muti va langutile ehenhla, va langutile n'weti lowu nga helela.

“Ndzi lava ku ya en'wetini nkarhi wun'wana! Ndzi lava ku papamala empfhukeni ku nga ri na matimba lama ndzi kokelaka ehansi!” Ku tilorhela Geeta.

“A ndzi lavi ku ehleketa hi wena u ri karhi u ya empfhukeni hi xibamubamu!” Ku hleka tatana Kapoor. “Kumbexana ematshan'wini u nga fana na Katherine Johnson.”

“Xana i mani Katherine Johnson?” ku vutisa Geeta.

“A ku ri mutivi wa metse wo tlhariha. A nga yangi en'wetini, kambe a ku nga ta va na loyi a yeke en'wetini handle ka yena,” ku hlamusela tatana Kapoor.

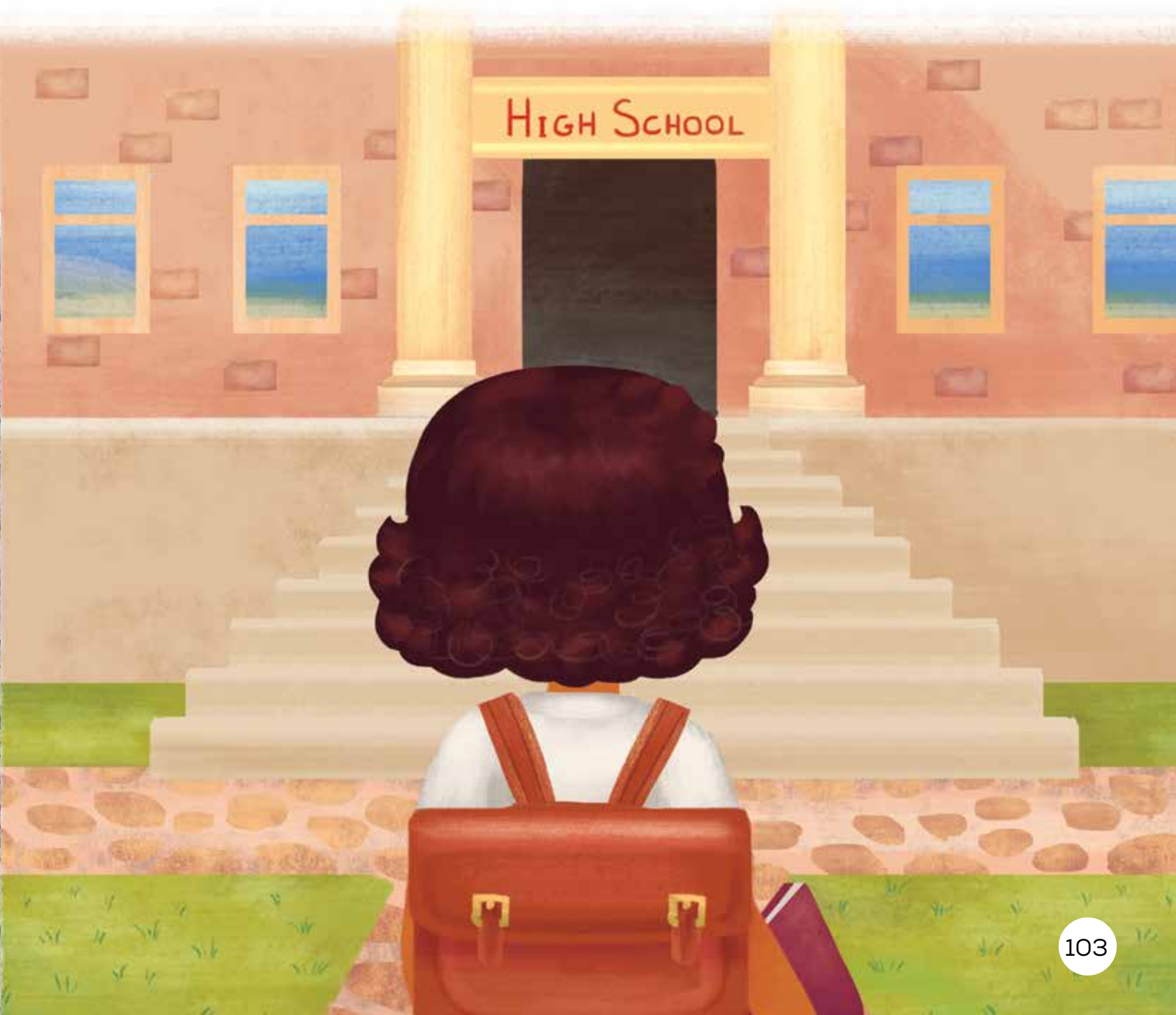

“Ndzi hlayile leswaku Katherine lontsongo a hlayela swilo hinkwaswo.” Tatana Kapoor a byela Geeta. “A hlayela swibye eka khabodo ya yena ya le xitangeni. A hlayela magoza lama a ma famba loko a ya exikolweni. U ringetile na ku hlayela tingeleti exhibakabakeni!”

Geeta u langutile tingeleti hinkwato kutani a sungula ku ti hlayela eka xiphemu xin’we xa xibakabaka, u hlayerile 100 wa tingeleti. “Swi fanerile swi n’wi tekerile nkarhi wo tala ku hlayela xibakabaka hinkwaxo.” Ku hleka Geeta.

“Katherine u sungurile xikolo xa le henhla loko a ri na 10 wa malembe. Anakanya loko wu ri kusuhi no sungula xikolo xa le henhla.” Ku vula tatana Kapoor. “U sungurile yunivhesiti loko a ri na 14 wa malembe!” A tiva Metse swinene laha vaphurofesa va nga boheka ku endla khoso yo hlawuleka leyintshwa ya yena ntsena.”

Geeta u ringetile ku anakanya ku ya exikolweni xa le henhla ematshan'wini yo ya eka Giredi ya 4. A tivona a tshamile edesikini lerikulu, exikolweni xa le henhla na vana lavakulu. "A ndzi ehleketi leswaku ndzi lulamerile ku ya exikolweni xa le henhla sweswi! a vula.

“Katherine a lava ku va mulavisisi wa vutivi bya metse. A tlharihile naswona a dyondzisiwile kahle. Kambe, loko a thwasa eyunivhesiti, a swi tika swinene eka vavasati, ngopfungopfu eka vavasati va vantima, ku kuma muxaka wa ntirho lowu hikokwalaho ka xihlawuhlawu lexi a va langutanile na xona,” ku vula tatana Kapoor.

“Xana xihlawuhlawu i yini?” Geeta a vutisa tatana wa yena.

“Hi swona, xihlawuhlawu hiloko vanhu va nga khomiwi hindlela ya kahle hikokwalaho ka swilo leswi va nga ta ka va nga koti ku swi cinca, kufana na rixaka kumbe rimbewu. Katherine a khomiwa onge a nga tlharihangisi kufana na vanhu van’wana hikokwalaho ka muhlovo wa nhlonge ya yena na rimbewu.”

Geeta u ehleketile hi nkarhi lowu Malcom a nga n’wi vungunya a vula leswaku a nge pfuki a vile wo antswa kufana na yena eka Metse hikuva a ri nhwanyana.

“Xihlawuhlawu xi bihile”, a vula, “naswona a hi ntiyiso – ndzi kuma timaraka to antswa eka ntirhokaya wa

“Anakanya loko Malcom o ringeta ku teka ntirhokaya wa wena wa Metse a tsala vito ra yena eka wona!” Tatana Kapoor a ya emahlweni. “Loko Katherine a ta sungula ku tirha eka NASA, vayimeri va xibakabaka, a fanerile a va na vutihlamuleri eka ku tsala xiviko hi ntirho wa yena. Kambe, vavanuna lava a tirhela vona a va nga lavi vito ra yena ri nghenisiwa eka swiviko. Vavanuna lava a va vuyeriwa hikokwalaho ka ntirho wa yena. A nga pfumeleriwi ku ya eka tinhlengeletano na vavanuna hinkwavo lava a tirha na vona. Katherine a fanerile ku byela vanhu ko tala leswaku u wela kona na yena. Emakumu, u kumile mpfumelelo wa leswaku vito ra yena ri tsariwa eka swiviko, a tlhela a katsiwa eka tinhlengeletano.”

Geeta a anakanya hi Malcom a yiva ntirhokaya wa yena kutani a tsala vito ra yena eka wona. A anakanya hi mudyondzisi wa vona, tatana Payi, a ndhundhuzela Malcom hi ntirho wa Geeta. “Loko a ndzi ri Katherine, a ndzi ta va ndzi lavile ku ... huwelela!” ku vula Geeta.

“Hambi ku ri na swirhalanganyi sweswo, Katherine a ri un’wana wa vanhu vo tlhariha swinene eNASA. U pfunile ku hlayela leswi munhu wo sungula a faneleke ku fikisa xiswona eka xibakabaka. U pfunile ku kunguhata ndlela ya xibamubamu xo sungula xo ya en’wetini, na ku ya exibakabakeni endzhaku ka sweswo. Endzhaku ka loko a yile ku wiseni, Katherine u vulavurile hi nkoka wa dyondzo ya Metse eka hinkwavo.” ku vula tatana Kapoor. “Kutani, ndzi ehleketa leswaku a ta lava u dyondza Metse ku ri na ku ya en’wetini!” Tatana Kapoor a hleka.

“I nkarhi wo etlela!” a vula. Geeta u langutile en’wetini nakambe. U anakanyile Katherine Johnson a hlayela ku ya fika kwale. Hiloko a landzela tatana wa yena a nghena endzeni.

Ku hlaya ka 1

Xana i mani Katherine Johnson?

Katherine Johnson i mutivi wa metse wa ndhuma loyi a tirhela eNASA.

Xana a ri na malembe mangani Katherine loko a sungula xikolo xa le henhla?

A ri na 10 wa malembe loko a sungula xikolo xa le henhla.

Xana Katherine Johnson u hlanganile njhani na xihlawuhlawu?

- A swi n'wi tikela ku kuma ntirho hambileswi a tlharhile na ku va a dyondzisiwile kahle.
- A nga khomiwi tanihileswi a nga tlhariha ku tlula vanhu van'wana hikuva a ri wansati wa muntima.
- Vavanuna va le NASA va vuyeriwile hikokwalaho ka tirhipoto ta yena. A nga pfumeleriwi ku tsala vito ra yena eka tona.
- A nga pfumeleriwi ku ya eka tinhlengenetano na vavanuna lava a tirha na vona.

Ku hlaya ka 2

Xana tatana Kapoor u lava Geeta a fana na mani?

U lava Geeta a fana na Katherine Johnson.

Xana i mani loyi a ri na xihlawuhlawu eka Geeta?

Malcom a ri na xihlawuhlawu eka Geeta.

Hikokwalahokayini tatana wa Geeta a ringanyetile leswaku a fana na Katherine Johnson?

- Hikuva a nga lavi leswaku Geeta a ya en'wetini hi xibamubamu – swa antswa a endla metse ematshan'wini.
- Kumbexana hikuva a ehleketa leswaku Katherine Johnson i munhu wo tsakisa.
- Kumbexana hikuva a lava Geeta a lwisana na xihlawuhlawu kufana na Katherine Johnson.

